

UDK 05:323.2 (497.1)

Tihomir Klarić

SARAJEVSKI PREGLED PREMA ŠESTOJANUARSKOJ DIKTATURI

Za proteklih četrdesetak godina šestojanuarska diktatura postala je pojam paradigmatičan za svaki pokušaj tumačenja ili razumijevanja povijesne biti jugoslovenske međuratne istorije, neovisno od toga podrazumijeva li se pod tom sintagmom samo proglašenje diktature 06. 01. 1929. ili čitava kauzalno ustrojena sukcesija uokvirena rasponom od atentata u Narodnoj skupštini juna 1928. do majskih izbora 1935. godine. Saglasnost o njenoj relevantnosti, apstrahovana iz raspuštanja parlamenta, ukidanja Ustava, zabrane stranačkog djelovanja, progona opozicije i demokratije, antikomunizma, preuređenja administrativne uprave, integralnog jugoslovenstva i niza ostalih, diktaturi više ili manje imanentnih atributa,¹⁾ petrificirana je i generalizovana do te mjere da gotovo svako hronološki potpunije istraživanje društvene zbilje jugoslovenske kraljevine a priori valja dijeliti na periode do i od 1929. godine i idejno eksplicirati kroz odnos prema diktaturi, ukoliko to iole omogućuje faktografija o postojanju i prirodi tog odnosa.

¹⁾ Od svih atributivnih stereotipa koji se upotrebljavaju uz pojam šestojanuarska diktatura najsporniji je, svakako, onaj o njenom monarho-fašističkom porijeklu i karakteru, koliko zbog formalnogičke protivrječnosti, toliko i zbog iskustvenih pokazatelja o njegovom postanku čija bi ekspertiza ozbiljno problematizirala prevladajuću predodžbu o šestojanuarskoj diktaturi i njenim istorijskim konsekvencama.

Porijeklo te konvencije, sadržaji iz kojih je deducirana i način na koji je pretvorena u povijesni simbol čitave jedne istorije, međutim, raspravu o mjestu i ulozi šestojanuarske diktature u istorijatu sarajevskog *Pregleda* već u pretpostavkama čine spornom, ako ne i besmislenom, pošto se i bibliografskim uvidom u sadržaj ovog »časopisa za politički i kulturni život«, koji je, u nedjeljnim, petnaestodnevničkim i mjesečnim sveskama kontinuirano izlazio od 07. 01. 1927. do aprila 1941. godine,²⁾ lako zapaža da bi samo nekrolog S. Radiću bilo moguće dovesti u kakvu-takvu vezu sa šestojanuarskom diktaturom, odnosno s događajima koji joj, posredno ili neposredno, gravitiraju u relacijama prevladajuće predodžbe o zbivanjima na jugoslovenskom prostoru od 1928. do 1935. godine, s napomenom da ni u tom korektno sročenom posmrtnom slovu nijednom riječju nije pomenut atentat u Narodnoj skupštini, niti Radićeva smrt komentarisana u kontekstu onovremenih političkih previranja, čak ni asocijativno.³⁾ Taj površni utisak, pak, čini se još uvjerljivijim i izvjesnijim poslije integralnog iščitavanja časopisa, kojim je pouzdano moguće utvrditi da od 1929. do 1932. godine u *Pregledu* ne samo da nije štampan nijedan napis o šestojanuarskoj diktaturi, nego da ni riječ diktatura nijedanput nije upotrijebljena, zatim da se ta riječ u časopisu počela pojavljivati od 1932. godine, ali po marginalnim rubrikama i isključivo u informacijama o spoljnopoličkim prilikama, te da je šestojanuarska diktatura direktno pomenuta tek 1939. godine, u nekrologu još jednom bardu jugoslovenske međuratne politike, odnosno u vremenu i prilici u kojim njeno negacijsko evociranje nije prijetilo sankcijama ozbiljnijim od cenzorske intervencije.⁴⁾

Predočeni pokazatelji, međutim, otkrivaju se u bitno drukčijim dimenzijama i značenjima pokušaja li se naslovna korelacija elaborirati kroz nedoumicu zašto u *Pregledu* nije pisano o šestojanuarskoj diktaturi, izraženiju utoliko što se radi o bitnim činiocima jugoslovenske međuratne istorije i što pokušaji postuliranja te problematike na oskudnim pozitivnim premisama,⁵⁾ evidentni u literaturi nesrazmjerno

2) Sva relevantna faktografija o istorijatu *Pregleda* sadržana je u Bibliografiji *Pregleda*. Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1967, s. 240.

3) v. Viktor Rubčić, Stjepan Radić. *Pregled*, X/1928, II, 58, s. 250—253.

4) v. Todor Kruševac, Saradnja Jovana M. Jovanovića u »*Pregledu*«. *Pregled*, VIII-IX/1939, XXIII, 188/89, s. 423—428. Šestojanuarsku diktaturu Kruševac naziva vremenom »kad je slobodna reč bila skućena i ograničena na službene izjave, mišljenja i tumačenja (...) kad su i mnogi objavljeni članci morali biti skraćeni i doterani prema zahtevima prilika i vremena (...) kad se moralo više skretati u književnost«.

5) Osim akta Policijske direkcije za BiH od 15. 02. 1927, upućenog Velikom županu sarajevske oblasti, Odjeljenju za državnu zaštitu i Pres-birou Ministarstva unutrašnjih dela o izlasku prvog broja *Pregleda* (v. Arhiv Bosne i Hercegovine, *Veliki župan sarajevske oblasti*, pov. 335/27), u arhivskoj građi nije sačuvan nijedan dokument o ovom časopisu, što je, nesumnjivo, izuzetno nepovoljna okolnost za izučavanje njegovog istorijata, naročito tema ove vrste.

skromnoj i siromašnoj prema njihovim istorijskim referencama, nisu dali ni potpunije, ni pouzdanije odgovore na to pitanje.⁶⁾ Jer, koliko god se činila apodiktičnom, sama činjenica da vodeće bosanskohercegovačko glasilo zapažene reputacije u jugoslovenskom i međunarodnom informativnom prostoru,⁷⁾ specijalizirano za informisanje o političkim i kulturnim zbivanjima u vremenu u kome su protok informacija, distribucija ideja i javno komuniciranje uopšte uglavnom bili posredovani periodičkim medijima, tj. pisanom riječju, nije čak ni zabilježilo najznačajniji savremeni unutrašnjopolitički događaj čitavog njegovog trajanja nesumnjivo je dovoljno paradoksalna da bude razmatrana tek kao recidiv pojave dubljeg i dalekosežnijeg istorijskog zahvata, koja pretpostavlja tumačenje i kompleksnije i fleksibilnije od interpretiranja težišno oslonjenog na klasno ili nacionalnoistorijsko simplifikiranje podataka o nečijem izjašnjavanju ili neizjašnjavanju o šestojanuarskoj diktaturi. Indicirana recepcija diktatorske kraljevske vlasti, kao informacijsko-istorijski fenomen, zato ne samo da problematizira izvjesna znanja o istorijatu *Pregleda* i njima analogno redukcioniističko metodološko iskustvo,⁸⁾ nego postaje i svojevrstan pokazatelj prema kome se reljefno ocrtava istorijska relevantnost distinkcija između slojevitih portreta vlasnikâ i urednikâ časopisa i na osnovu koga je moguće nazrijeti i dinamiku i obim strukturnih promjena u modelu društvene svijesti socijalnoistorijske formacije iz koje su poticali i čitaoci i saradnici *Pregleda*, odnosno i tvorci i primaoci njime posredovanih informacija i poruka.

Za takvo razumijevanje prešutkivanje šestojanuarske diktature neophodno je imati na umu da je u prvoj fazi izlaženja, od 1910. do 1912. godine uz *Prosvetu*, *Pregled* bio bitan oslonac srpskog nacionalnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini koji se, u ratu ozbiljno prorijeđen i ideološki izdiferenciran, već u prvim poratnim godinama definitivno raspao ispolarizovan oko različitih opcija državnog i društvenog uređenja tek stvorene jugoslovenske države. Za ponovno pokretanje *Pregleda* po mnogo čemu značajni pokušaji da se u Sara-

⁶⁾ v. Muhsin Rizvić, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*. Knj. 2. Svjetlost, Sarajevo, 1980, s. 246—278; up. Staniša Tutnjević, *Književne krivice i osvete. Osvrt na knjigu Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata M. Rizvića*. Svjetlost, Sarajevo, 1989, s. 199—207.

⁷⁾ O prisutnosti *Pregleda* u jugoslovenskom informativnom prostoru uvjerljivo svjedoči i podatak da je o novoj seriji *Pregleda* u onovremnoj periodici objavljeno preko 100 obimnijih recenzija, ne računajući najavne natuknice o pojedinim brojevima i prikaze u dnevnoj štampi, uglavnom sarajevskoj i beogradskoj (*Bosanska*, odnosno *Jugoslovenska pošta*, *Jugoslovenski list*, *Politika* itd.).

⁸⁾ Taj redukcionizam dobrim dijelom je posljedica činjenice da su se istorijatom *Pregleda*, uglavnom, bavili istoričari književnosti (S. Leovac, M. Rizvić, B. Milanović, S. Tutnjević itd.), rijetko i koji istoričar kulture (npr. M. Papić), a nijedan istoričar.

jevu zasnuje samostalna politička stranka jugoslovenski i demokratski opredijeljenog dijela srpske nacionalnopolitičke populacije brzo su okončani sučeljavanjem različitih afiniteta i ambicija, tako da je još u tzv. prelaznom periodu ta politika naglo počela da gubi dah, kao što se naglo bila i rasplamsala neposredno po završetku rata, kad se kroz mješavinu pobjedničke euforije i ratnih trauma tek slutilo da nova država i društveni poredak neće biti onakvi kakvim su zamišljeni prije rata i da su nekadašnji ideali o civilizacijskom preobražaju troimenog naroda ujedinjenog u demokratskoj nacionalnoj državi samo tlapnje koje se neumitno rastaču u borbama oko vlasti i materijalnih dobara.⁹⁾ Već u fazi uspostavljanja monarhističkog parlamentarizma, u atmosferi opterećenoj stranačkim nacionalnopolitičkim zamešateljstvom, teškoćama oko svođenja ratnih računa, internacionalizacijom komunističkog sindroma, pojavom fašizma i revanšizma, sve izraženijim američkim paternalizmom prema Evropi, privrednom recesijom, bučnim rasapom ekspresionističke kulture i nizom sličnih unutrašnjih i spoljnih destrukcija, politika jugoslovenstva, demokratije i srpske stranačke samostalnosti u Bosni i Hercegovini bila je potisnuta na periferiju društvenog značaja i uticaja, kao i oni njeni zagovornici koji su do 1918. godine bitno participirali formulisanju i popularizaciji balkanske varijante srednjoevropskog neoslavizma, zasnovane na idejama o parlamentarnoj demokratiji, pravnoj državi i tradicionalnim vrijednostima narodne privrede i kulture kao temeljnim pretpostavkama postanka i opstanka novoformiranih nacionalnih država, nasljednica Austro-Ugarske Monarhije.¹⁰⁾ Zatečeni tako brzim slomom naizgled moćne, koncepcijski konzistentne i evropskim modernizmom nadahnute nacionalne ideologije, koja je do rata egzistirala u gotovo svim segmentima razuđenog jugoslovenskog pokreta, pristalice tog svojevrsnog utopizma, intelektualno profilirani po evropskim duhovnim prijestonicama i u bliskom dodiru s najznačajnijim evropskim političkim, kulturnim i umjetničkim pravcima i

⁹⁾ O društvenim i političkim prilikama u Bosni i Hercegovini prvih poratnih godina v. dva komplementarna rada N. Šehića: Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske (novembar-decembar 1918), *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XVIII/1982, 19, s. 203—236 i Počeci formiranja građanskih političkih strana u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine SHS (1918—1919). *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XX/1985, 21, s. 141—181; up. R. Vučković, Pero Slijepčević u sarajevskom književnom i javnom životu početkom dvadesetih godina. *Godišnjak Instituta za književnost u Sarajevu*, knj. XVIII, 1989, s. 31—36.

¹⁰⁾ O semantici termina *druga generacija jugoslovenske moderne i balkanska varijanta srednjoevropskog neoslavizma* det. v. R. Vučković, *Poetika srpskog i hrvatskog ekspresionizma*. Svjetlost, Sarajevo, 1979, s. 21—98, s napomenom da su na formiranje takvog »duha vremena« znatno uticali, pored ekspresionizma, i frejdzizam, ničezizam, marksizam, berksonizam, antipozitivizam i slični duhovni i naučni pravci i pokret.

pokretima,¹¹⁾ razočarano su odustajali od stvaranja samostalne stranke, politički se pasivizirali ili napuštali Sarajevo u potrazi za sigurnijom i primjerenijom egzistencijom.

Oni koji su ostajali u Sarajevu, resigniranost takvim raspletom počeli su da kompenziraju saradnjom na pučkim programima osiromašene *Prosvete*,¹²⁾ oko koje se, neposredno po obnavljanju, počeo obrazovati neformalni kružok elitnih intelektualaca entuzijasta, kojim je, osim aktivnog učešća u predratnom mladobosanskom, jugoslovenskom ili pokretu za crkveno-školsku autonomiju, uprkos znatnim razlikama u individualnim sposobnostima, generacijskoj pripadnosti i političkim opredjeljenjima u okviru jugoslovensko-demokratske alternative, zajedničko bilo i uvjerenje da je istrajavanje na vrijednosnom i idejnom sustavu predratnih pokreta, u uslovima poratnog meteža i njegovih košmarnih perspektiva, pitanje istorijske i etičke odgovornosti inteligencije za sudbinu naroda i države. Osjećajući se bitno prikraćenim i prevarenim ustrojstvom društva i države i pred narodom odgovornim za ratna pustošenja i iznevjerena očekivanja, pripadnici te neoficijelne grupe u javnim istupanjima počeli su da stranačko nacionalnopolitičko sukobljavanje imenuju glavnim uzrokom produbljavanja političke krize i društvene hipokrizije i da podstiču nezadovoljstvo stagnacijom centralnog, južnih i primorskih područja, disperzijom bosanskohercegovačke inteligencije prema matičnim centrima nacionalnih kultura, nazadovanjem prosvjete, gotovo legalizovanom korupcijom i lihvarstvom, društvenim usponom trgovaca, preduzimača, crnoberzijanaca, ratnih profitera i kolaboracionista, inertnošću i ispolitiziranošću državne administracije, političkim i privrednim protekcionizmom, sporošću potiskivanja austrougarskih društvenih konvencija i sličnim pojavama imanentnim primitivnom i siromašnom balkanskom agrarnom društvu u uslovima naglo stečene i hibridnim evropejstvom normativno sankcionisane demokratije. Nemoćni da u neslaganju s društvom i državom stvore efikasnije sredstva i uporišta, prezirući stranačka pseudoparlamentarna mešetarenja, okretali su se medijima masovnog komuniciranja, uzdajući se u

¹¹⁾ Radi se, pretežno, o pripadnicima intelektualnih kružoka koji su se formirali u okviru mladobosanskog pokreta i na čije su duhovno profiliranje presudno uticali onovremeni evropski društveni, kulturni i politički pokreti. O tome v. P. Palavestra, *Književnost Mlade Bosne*. I. Svjetlost, Sarajevo, 1965; J. Kršić, *Lektira sarajevskih atentatora*. *Pregled*, II/1935, IX, knj. XI, sv. 134, s. 115—119; R. Vučković, *Esejist i kritičar Pero Slijepčević*. *Predgovor* prvoj knjizi Slijepčevićevih kritičkih i esejističkih spisa. Svjetlost, Sarajevo, 1980.

¹²⁾ U prvini poratnim godinama rad *Prosvete* bio je znatno reduciran, uglavnom zbog nedostatka novca, toliko izraženog da Društvo nije bilo u mogućnosti da svom sekretaru P. Slijepčeviću obezbijedi platu dovoljnu za normalan život. Takav materijalni status *Prosvete* svojevrsan je pokazatelj stanja u sarajevskom kulturnom životu tog vremena, čije su posljedice saradnici pokušavali da anuliraju entuzijazmom i prijegornim dobrovoljnim radom.

snagu javne riječi kao najpropulzivnijeg načina saopštavanja i primanja poruka vrijednih dijaloga s istomišljenicima i oponentima. No pošto su glasanja u lokalnoj štampi neznatnog tiraža i ograničene receptivne difuznosti, poput *Naroda* i *Prosvete* (list), ostajala bez povratnog impulsa i konkretnijih efekata, intelektualnom kružoku entuzijata oko *Prosvete*, nejakom i nesklonom da se pretvara u stranku, problem učešća u društvenom životu već sredinom 20-ih godina postao je limitirajući faktor daljeg angažovanja, složeniji utoliko što su tih godina i *Narod* i *Prosveta*, počinjali da se gase,¹³⁾ a redovne *Prosvetne* godišnje publikacije, almanasi i kalendari za narod, nisu mogle da osiguravaju kontinuirano prisustvo u javnosti.

Teza da su za obnavljanje *Pregleda* presudne bile upravo komunikacijske potrebe ostataka predratnih političkih pokreta koji su pokušavali da se regenerišu osloncem na *Prosvetu*, u vremenu »opštih depresija i velikog zamršaja jugoslovenstva«,¹⁴⁾ međutim, istorijski se kristališe tek u svjetlu činjenice da je protok informacija tada počivao na tržišnim principima, što znači da je bitno zavisio od vlasništva nad sredstvima komuniciranja, kvaliteta informativne produkcije i sposobnosti da se finansira cjelovit proces proizvodnje i plasmana informacija. Mjeru u kojoj je taj faktor uticao na istorijat nove serije *Pregleda* dovoljno uvjerljivo ilustruju i podaci da je manifest za njegovo obnavljanje bio napisan još 1922 godine,¹⁵⁾ da je u Bosni i Hercegovini do 1928. godine već poslije nekoliko brojeva, zbog neadekvatne finansijske podrške ugašeno na desetine listova i časopisa,¹⁶⁾ da je prvom broju nove serije prethodio pokušaj pokretanja književnog časopisa u Sarajevu, koji su inicirali uglavnom isti ljudi koji su obnovili *Pregled* i koji je propao isključivo zbog nedostatka novca, zatim da je časopis pokrenut tek kad se »našao jedan čovjek« voljan da u taj poduhvat uloži imponzantnih 100.000 dinara, te da je u čitavom poslu značajno mjesto pripalo književnoj inteligenciji, odnosno kvalitetnoj produkciji informacija vičnim licima.¹⁷⁾ Time ne samo da postaju razumljivije političko-kulturna fizionomija časopisa i priroda početne informativne saradnje sarajevskih političara i književnika

¹³⁾ Za listove *Prosveta* i *Narod* podatke v. u Đ. Pejanović, Bibliografija štampe u Bosni i Hercegovini 1850—1941. Veselin Masleša, Sarajevo, 1961, s. 57 i 109.

¹⁴⁾ Citirano prema *Uvodnim napomenama iz Bibliografije Pregleda*, o. c. s. 6.

¹⁵⁾ v. T. Klarić, Pero Slijepčević i nova serija sarajevskog *Pregleda*. *Godišnjak Instituta za književnost*, knj. XVIII, 1989, s. 99—107.

¹⁶⁾ U članku *Časopisi i novine u Bosni i Hercegovini 1918—1928*. (*Književni sever*, VIII-X/1928, IV, 8—10, s. 270—272 i 426—430), Đ. Pejanović navodi podatak da je u Bosni i Hercegovini u prvoj poratnoj deceniji pokrenuto 128 listova od časopisa, od kojih je 1928. godine izlazilo još samo desetak.

¹⁷⁾ O pokretanju *Pregleda* v. M. Marković, *Kako smo nekad pokretali književne časopise*. Izabrana djela. 2. Svjetlost, Sarajevo, 1968, s. 114—126.

koji svojim entuzijazmom nisu uspjeli da zainteresuju jugoslovenske »književnike, novinare, ljekare, profesore i učitelje, knjižare i bankare (...) državne i opštinske vlasti, veće ustanove i bogatije pojedince« za pokušaj razbijanja »gluvog doba« kulturnog života u Bosni i Hercegovini,¹⁸⁾ nego i motivi anonimnog mecenarstva koje je bilo presudno za oživljavanje časopisa koji je preživio neku vrstu kliničke smrti i uskrsnuo u predvečerju velike ekonomske krize i dramatičnih društvenih i političkih preokreta na jugoslovenskom i evropskom prostoru.

Naime, činjenice da je kapital z obnavljanje *Pregleda* dao N. Stojanović, jugoslovensko-demokratski orijentisani saradnik predratnog *Pregleda* i *Prosvete*, član Jugoslovenskog odbora i vlasnik *Naroda* blizak s većinom pripadnika slobodne intelektualne asocijacije oko *Prosvete* i s brojnim istomišljenicima u dijaspori, koji su saradnjom pružili važnu podršku časopisu, i da je ime vlasnika tajeno sve do 1956. godine,¹⁹⁾ dovoljno su uvjerljiv argument tvrdnji o postojanju namjere da se potpunom rekonstrukcijom infrastrukture, *Prosvete* i *Pregleda*, zasnue nadstranački pokret namijenjen bržoj i masovnijoj emancipaciji društvene svijesti naroda i inteligencije kultnom odaošću ideji postanka i opstanka demokratske nacionalne države jedinstvenog troimenog jugoslovenskog naroda. Začeta krajem 19. i početkom 20. stoljeća, na razmeđu dvaju istorijskih i civilizacijskih epoha, poslije rata osporena dubinom suprotnosti istorijskih inskustava jugoslovenskog Istoka i Zapada, ta ideja istih je ponovo oživljena potkraj 20-ih godina, kao arhaični eho cjelovite ideološke projekcije o istorijskoj, geografskoj i etničkoj predisponiranosti Bosne i Hercegovine da amortizuje i balansira suprotnosti i nesporazume tih po mnogo čemu različitih svjetova.²⁰⁾ U tom smislu, obećanja redakcije iz uvodnika prvog broja, često ponavljana s unutrašnje strane omota tokom urednikovanja G. Krulja, da će *Pregled* biti »nezavisan organ demokratije u najširem smislu reči (...) slobodoumna tribina za slobodoumne jugoslovenske pisce (...) oko koje će se okupljati slobodoumna inteligencija Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i Južne Dalmacije«, zatim da će biti tolerisani »osjećaji srpski, hrvatski i slovenački (...) i razni oblici demokratije« koja podrazumijeva depolitiziranost državne administracije i njenu odvojenost od političkih partija, te da će donositi »INFORMACIJE o svim važnim događajima političkog, društvenog i kulturnog života u zemlji i na strani«,

¹⁸⁾ M. Marković, o. c.

¹⁹⁾ U citiranom članu M. Marković tvrdi da je tek 1956 godine saznao da je N. Stojanović finansirao obnavljanje *Pregleda*.

²⁰⁾ Po mnogima, rodonačelnik te ideologije bio je D. Mitrinović (v. npr. P. Palavestra, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića*. Beograd, 1977). U njenoj aplikaciji išlo se čak dotle da je, npr. naučnik ranga V. Čorovića dozvoljavao sebi tvrdnje da je i Tvrtko I, bosanski kralj, bio Jugosloven (v. V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*. SKA, Bograd, 1925).

uz stalno pozivanje na saradnju »svih zdravih elemenata koji teže podizanju naše nacije na evropsku razinu« i diskretno zagovaranje potrebe modernizovanja jugoslovenske države definisanjem »jadranske politike« u funkciji povezivanja »zemlje s potrošačkom Evropom« i uključivanja u njen napredak i stanovništva tih krajeva, »najboljeg dela naše rase«, prije svega treba smatrati najmanjim zajedničkim imeniteljem idejne opredijeljenosti učesnika inicijative za osnivanje pokreta za konsolidaciju države, u čijoj su središnjoj pokrajini sve češće evocirana vremena austrougarskog reda, Ustava, Sabora, nacionalnih prosvjetno-vjerskih autonomija i ukupnog statusa u Monarhiji, kojoj su dugovani i ime i kakva-takva posebnost.²¹⁾ Ima li se pritom u vidu daje obnavljanje časopisa štampanog ćirilicom i ekavštinom upriličeno na pravoslavni Božić 1927, da je prigodnost te vrste tek asocirana jednom namjenskom novelom problematičnog nacionalno-socijalnog sadržaja i da tokom prvog godišta uopšte nije pominjano nacionalno pitanje,²²⁾ model društvene svijesti promovisan novom serijom *Pregleda* ne samo da se eksplicira u svojoj opozitivnosti prema oficijelnoj srpskoj politici i njenoj hrvatskoj antitezi, nego se konkretizuje i u saglasju sa svojim filozofskoistorijskim ishodištima. Naime, mada su se redovne sedmične sveske prvog godišta pojavljivale kao vješto komponovani kolaž pažljivo odabranih i pripremljenih informacija i zabavno-literarnih priloga, ipak se radilo o politikom kôdu čija je spoljopolitička komponenta povjerena diplomatski odmjerenim komentrim J. M. Jovanović Pižona i upotpunjavana napisima o zapadnoevropskim previranjima, selektivno preštampanim iz stranih listova, dok se unutrašnjopolitička iscrpljivala u postupnom akademskom formulisanju državne i društvene doktrine čiji je pojmovni sustav (demokratija, jugoslovenstvo, nacionalna i konfesionalna trpeljivost unutar jedinstvenog troimenog naroda, evropeizacija na osnovama odabranih pozitivnih vrijednosti nacionalnih kultura, rasnih predispozicija i morala, andragoško-prosvjetiteljska obaveza inteligencije u civilizacijskom preobražavanju naroda, patriotizma kao odanost nacionalnoj državi, narodu i etici, a ne kultu ličnosti, strankama i vlasti, korektivna funkcija javnosti u upravljanju državom i društvenim životom i sl.) predstavljao čudnu i kontroverznu simbiozu hegelijanskog razumijevanja apstraktne suštine pojma države, kan-

²¹⁾ U tom smislu više je nego ilustrativan slučaj koji opisuje D. Jovanović, *Ljudi, ljudi... II. Medaljoni 46 umrlih savremenika*, Beograd, 1975, s. 280—286, po kome su srpski seljaci u Bosni i Hercegovini, krajem dvadesetih godina, V. Grđića, N. Stojanovića i druge političare često optuživali da su oni krivi što je uništena tako uredna i organizovana država poput Austro-Ugarske Monarhije.

²²⁾ Radi se o noveli češkog/katoličkog pisca J. Vrbe, *Božićno drveće*, čiji sadržaj i prigodnost upozoravaju da je urednicima u trenutku obnavljanja časopisa važnije bilo socijalnopolitičko od nacionalnopolitičkog pitanja.

tovskog političkog realizma »sitnog rada« T. Masarika i prečišćene varijante pozitivne antropogeografije J. Cvijića.²³⁾

U funkciji tih uvjerenja bile su i informacije o stvaranju carinskih unija između evropskih zemalja, intenziviranju borbe za strateški važne sirovine poput uglja, nafte i žita, o teretu ratnih dugova i reparacija za evropsku privredu, suprotnostima između industrijskih i agrarnih država, pojavi i perspektivama korporativizma i sličnim ekonomsko-političkim temama, s direktnim uklonom na kritikovanje države što stanovništvu regija pomenutih u uvodniku ne otvara gotovo nikakve perspektive privrednog razvoja.²⁴⁾ Napisu o potrebi izgradnje luke Aleksandrovo i modernizaciji putne i željezničke mreže u centralnim i primorskim regijama, o racionalizaciji gospodarenja rudama i šumama, otkupu seljačkih dugova, povoljnijem kreditiranju, modernizovanju i budžetskom regresiranju poljoprivrede, o potrebi otvaranja akumulativnih investicija u funkciji prihvata viška agrarnog, odnosno radno sposobnog stanovništva itd., u stvari, forsirani su s ciljem da se definiše argumentovan zahtjev da se u raspolaganju državnom svojinom i narodnim dobrima obezbijedi ravnopravan tretman tim izrazito agrarnim i nerazvijenim krajevima, čiji je doprinos ujedinjenju, uz priznavanje presudnosti ratnog učinka Srbije, smatran neadekvatno sancionisanim njihovim ukupnim položajem u Kraljevini SHS.²⁵⁾ Identični idejni i funkcionalni ekvivalenti raspoznaju se i u patetičnom glorifikovanju protagonista vidovdanskog mita konciznim, emocionalno pažljivo doziranim i vješto stiliziranim hagiografskim apoteozama sračunatim na efekte etičke katarzičnosti žrtvovanja za dobrobit naroda i države, kao i u kulturno-informativnom segmentu komponovanom od lokaliterarnih sastava savremenih stranih pisaca i osvrta na književne, likovne, pozorišne i muzičke događaje, utemeljenih na egzaktnom razumijevanju umjetnosti kao produkta simultanog dejstva prirodnih i društvenoistorijskih činilaca, poput rasne paredisponirnosti, talenta, temperamenta, smisla za mje-

²³⁾ O dalekosežnosti uticaja Cvijićeve antropogenografije na duhovno formiranje srpske inteligencije v. M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*. 2. Nacionalne institucije, otkriće »dinarske rase« i socijalni katolicizam. Prosveta, Beograd, 1989, s. 487—523; up. D. Jovanović, *Ljudi, ljudi... I*. Beograd, 1975, s. 143—149.

²⁴⁾ Pretenzije da se časopisom zastupaju ekonomski i politički interesi krajeva pomenutih u uvodniku brzo su reducirane pokretanjem cetinjskih *Zapisa*, koji su preuzeli tu funkciju za crnogorsko područje, da bi od sredine 1928. godine to zastupništvo bilo svedeno u bosanskohercegovačke prostorne koordinate.

²⁵⁾ Tokom prvog godišta, stalne rubrike *Politički pregled* i *Privredni pregled* gotovo u potpunosti su bile posvećene tim sadržajima, s tim što su najvažnija privredna i politička pitanja opširnije komentarisana u člancima koje su pisali najistaknutiji bosanskohercegovački stručnjaci za šumarstvo, rudarstvo, saobraćaj sl. Identičnu funkciju i motivaciju posjedovala je i knjiga: *Napor Bosne i Hercegovine za Oslobođenje i Ujedinjenje*, Sarajevo, 1929, koja je u *Pregledu* prikazivana u više navrata, čak i polemički.

ru i harmoniju, tradicije, sredine i sl., odnosno na postmodernističkoj sintezi ideološko-estetskih doktrina J. Skerlića i B. Popovića. Informativna koncepcija prvog godišta, pak, zaokružuje se naizgled protivrječnim podatkom da u toj mozaičkoj svaštari namijenjenoj inteligenciji i lišenoj pretenzija na recepciju u masama, u kojoj se moglo čitati i o feminizmu, teoriji i estetici filma, sportu, turizmu i planinarstvu, nijednom riječju nisu pomenuti ni komunisti ni njihova ideologija, partija ili pokret, čak ni SSSR, centrala komunističkog internacionalizma, najvjerovatnije zato što su, analogno nacionalno-demokratskoj orijentaciji časopisa smatrani »nezdravim elementima« opasnim po državu i poredak i postojećim pozitivnim propisima opravdano stavljenim izvan zakona.

No, činjenice da je časopis od 38-og broja počeo izlaziti petnaestodnevno, uz apele da se ažurira preplata i nastojanje da se separatnim preštampavanjem i broširanjem pojedinih priloga dođe do novca, te da je u januaru 1928. promijenjen i urednik nedvosmislena su svjedočanstva da ponuđeni informativni sadržaji, uprkos besprijekornoj »ambalaži«, nisu bili prihvaćeni na tržištu i da je *Pregled*, i uz maksimalno reducirane režijske troškove, zapao u finansijsku i koncepcijsku krizu.²⁶⁾ Preuzimajući časopis J. Kršić, intelektualno formiran u srednjoevropskim duhovnim horizontima, oduševljeni pristalica i propagator Masarikovih ideja o narodu, inteligenciji, demokratiji i državi, smatrajući Čehoslovačku prototipom moderne, demokratske, pravne i kulturne nacionalne države i jedinom valjanom nasljednicom prosvijećene Monarhije, kao pacifista neopterećen predratnom nacionalnopolitičkom pripadnošću, svjestan da konfliktno srpsko — hrvatsko političko okruženje i balansiranje muslimanske nacionalne politike između učešća u koalicionim vladama i izbornim opozicionim savezima Bosnu i Hercegovinu vode u sve dublju privrednu, političku i kulturnu krizu, odmah je nagovijestio promjene u konceptu političarsko-književničke informativne saradnje.²⁷⁾ Nazivajući *Pregled* »predstavnikom dobre štampe i kulturnog interesa« koji je, odolijevajući finansijskim teškoćama i nezainteresovanosti čitalaca, dotad uspješno obavještavao javnost o aktuelnim društvenim i kulturnim pokretima Evrope, modernoj nauci, novijoj jugoslovenskoj političkoj i kulturnoj istoriji i savremenoj književnosti i umjetnosti, s afirmativnom naklonošću prema domaćem privrednom i kulturnom pregalaštvu, Kršić je posebno naglasio da je »inteligencija, bez razlike partijskog opredelenja«, u *Pregledu* dobila mogućnost da »iznese svoja shvatanja i podupre sve pozitivne pojave u društvu«, a privrednici priliku da »razumiju sve probleme koji traže rešenje«.

²⁶⁾ Prema izjavama pouzdanih svjedoka, za svo vrijeme međuratnog izlaženja *Pregled* je isplatio samo jedan autorski honorar (T. Ujeviću), a svi ostali poslovi oko pripreme i izdavanja časopisa rađeni su besplatno (v. M. Marković, Kako smo nekad pokretali književne časopise, o. c.).

²⁷⁾ O J. Kršiću def. v. V. Maksimović, Jovan Kršić — život i književnokritički rad. Svjetlost, Sarajevo, 1977, s. 7—84.

upozoravajući da će sva javna pitanja, naročito unutrašnjopolitička, u časopisu ubuduće biti razmatrana »samo principijelno, bez ikakve partijske boje« i da će političkom životu zemlje *Pregled* doprinositi depolitiziranim informisanjem i »objektivnim naučnim gledanjem na političke događaje«, s tim što će tako stvoreni prostor biti ustupljen »originalnoj domaćoj književnosti«. Računajući na »podršku i razumevanje svih književnika i javnih radnika iz Bosne i Hercegovine«, Kršić je svoj urednički prolog završio obećanjem da će časopis »ostati otvoren za sve zdrave i korisne ideje i poticaje, za svaku, i najmanju pozitivnu vrednost kulturnu, socijalnu i književnu«, kako bi se pretvorio u »znak kulturnog života Bosne i Hercegovine (...) kraja u kome se privredna kriza postepeno pretvara u kronično stanje duhovne klonulosti«. ²⁸⁾

Pogrešno bi, međutim, bilo zaključiti da je *Pregled* otad počeo da prerasta u književno glasilo. Proglas novog urednika i način na koji su tokom 1928. godine regulisani vlasništvo i finansiranje časopisa upozoravaju da se radilo o zahvatu dalekosežnijem od promjene informativnog kôda i modaliteta njegovog oblikovanja. Supstituiranje mecenarstva mjeničnim kreditom koji je garantovao Petar Evangelides, fabrikant sapuna, dobivanje dotacije od Ministarstva prosvete, angažovanje advokatâ za ubrzavanje priliva zaostale pretplate, isplata naslijeđenih dugova, uvođenje reklamnog oglašavanja, sudska registracija, ugovorno regulisanje prava i obaveza vlasnikâ, osavremenjavanje redakcijskog administriranja i knjigovodstva itd. pouzdani su pokazatelji nastojanja da se časopis pretvori u akcionarsko preduzeće, čiji su povjerioci postali država i *Prosveta*. ²⁹⁾ Čak i ako se zanemare intimne pobude novih vlasnika da se održe u javnom životu i odupiru provincijskoj anonimnosti, za šta je posjedovanje glasila bilo elementarna pretpostavka, zainteresiranost države za taj posao sugerije da su iza promjene urednika i preorijentacije *Pregleda* na kulturu stajali motivi distinktivni prema ideološkim ambicijama pret hodnika, reprezentativnim za politiku prve generacije srpske inteligencije stasale u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom. Uvjereni u jalovost jugoslovensko-demokratskog koketiranja s matičnim nacionalnopolitičkim hegemonizmom, uz prešutkivanje hrvatskog i muslimanskog pitanja, novi vlasnici koncepcijski su počeli da preusmjeravaju časopis na ideji o posebnom regionalističkom identitetu Bosne i Hercegovine, koju je moguće locirati u međupojmovno semantičko polje državotvornosti i autonomije. Njen opšti okvir definisao je Kršić koji se u pomenutom uvodniku, zapravo, učtivo oprostio od svojih političkih partnera i njihovih anahronih vizija bosan-

²⁸⁾ v. uvodnik Druga godina. *Pregled*, 10. 01. 1928, II, 45, s. 1.

²⁹⁾ O svim tim promjenama det. v. T. Kruševac, Preuzimanje časopisa *Pregled* 1928. godine. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 1972/73, god. XII/XIII, knj. XII/XIII, s. 259—266; up. J. Kušan, O *Pregledu* (od broja 53. god. 1928. do broja 72. god. 1929). *Život*, V/1976, XXV, knj. XLIX, 6, s. 712—722.

skohercegovačkog posredništva u srpsko-hrvatskom političkom sporenju i, najavljujući predmetno svođenje *Pregleda* u bosanskohercegovačke prostorne koordinate, reduciranje količine u korist kvaliteta informacija i ustupanje prostora lokalnim kulturnim sadržajima, odnosno književnosti kao medijski najuniverzalnijoj umjetničkoj vrsti, izrazio spremnost da časopis stavi u funkciju ideologije regionalizma i duhovnih potreba inteligencije tog zasebnog društvenoistorijskog entiteta, odmah je potvrđujući ćirilčko-latiničkim i ekavsko-ijekavskim paralelizmom.³⁰⁾ Depolitizaciju i pomjeranje informativnog težišta na kulturu zato je najuputnije razumijevati kao kompromis s državom koja je dioničarstvom brzo i efikasno neutralizovala neugodnu srpsku opoziciju u Sarajevu i »brigom« za kulturno uzdizanje provincije stekla lojalnost njene intelektualne elite,³¹⁾ koja je, opet, finansijsku podršku ideologiji autohtone kulture kao temeljne nadnacionalne, nadvjerske i vanstranačke premise regionalnog identiteta Bosne i Hercegovine pravdala informativnom apstinencijom prema sve težoj političkoj situaciji u zemlji.

Tokom 1928. godine, ta ideologija kroz *Pregled* je uobličavana u cjelovit društveni program sarajevskih intelektualaca rođenih zadnje decenije 19. stoljeća, koji su, neovisno od nacionalne pripadnosti, potkraj 20-ih godina, na pragu zrelog doba i s osloncem na državu, pokušavali da se izbore za društvenu poziciju nezavisnu od političkih partija i pokreta, dnevne politike, mecena i činovničkih karijera, idejno razgraničenu i prema nacionalnopolitičkom konzervativizmu starijih generacija, koje su se uporno vrtjele u magičnom krugu metafizičkih stranačkih sporenja oko jurisdikcije nad Bosnom i Hercegovinom, i prema sve agresivnijem i radikalnijem internacionalizmu mlađih pokolenja, čije su revolucionarne, prokomunističke ideje postajale sve privlačnija antiteza savremenom političko-parlamentarnom metežu. Kršićeve ideje o depolitizaciji i kulturi kao primarnoj sferi afirmacije regionalističkog bića prvi je, u jeku kampanje za izbor reisa, podržao H. Kikić, apelom muslimanskoj inteligenciji da prihvati ponudenu »dobru riječ«, odnosno *Pregled* i da muslimansko pitanje rješava direktnim prosvjetiteljskim kontaktom s masama, uz prethodnu eliminaciju nacionalnopolitičkih vođa i posrednika koji, vođeni isključivo biračkim interesima, svjesno otežavaju takvu komunikaciju i manipulišući svijesću i emocijama sopstvenog naroda drže ga u stanju svojevrsne izolacije i kontrole, neprosvijećenosti, vjerskog fanatizma, pri-

³⁰⁾ Potpuniji smisao tog Kršićevog poteza bi bilo moguće eksplicirati tek u kontekstu istorijata jezičkog pitanja u Jugoslaviji tokom prve polovine 20. stoljeća, za čiju bi elaboraciju bilo potrebno mnogo više prostora.

³¹⁾ Zainteresovanost države da sufinansira jedan provincijski časopis postaje znatno razumljivija zna li se da je u to vrijeme rađeno na otvaranju univerziteta u Skoplju i Subotici i da je bosanskohercegovačka javnost bila ogorčena nezainteresovanošću države za otvaranje univerziteta u Sarajevu.

mitivizma i foklorne rudimentritanosti.³²⁾ Uslijedio je dvobroj o Sarajevu u kome su istaknuti srpski, hrvatski, muslimanski i jevrejski intelektualci, od istoričara i književnih kritičara do ekonomista i ljekara, detaljno obrazlagali istorijske, privredne i kulturne pretpostavke bosanskohercegovačke regionalističke sinteze,³³⁾ da bi odmah potom D. Lopandić u privredno-političkom manifestu *Izdvajanje Bosne i Hercegovine* ustvrdio da je ona, trudeći se da ostane neutralna u srpsko-hrvatskom sukobu i dopuštajući da je prisvajaju po nepredvidivom diktatu dnevnopolitičkih potreba činila »fatalnu grešku« koja ju je dovela na rub društvenog kolapsa drastično izraženog kroz masovnu glad stanovništva, neuzrokovanu elementarnim nepogodama. Eksploatisana i kao »prečanska i kao antiprečanska«, slijepo odana svom imaginarnom zadatku da uravnotežuje jugoslovenske ekstreme, uprkos tome što je u svakoj vladi imala svoje zastupnike, moljaka je i za ono što joj je pripadalo po pravu integralnog dijela Kraljevine, zbog čega je Lopandić predlagao da »oni koji znaju šta ovoj pokrajini treba«, rezolutno poričući predstavljачko pravo političarima, od vlade zahtijevaju da se, istovremeno s hrvatskim, pokrene i bosanskohercegovačko pitanje i u predstojećoj raspodjeli zajma od 15 milijardi dinara ona tretira ravnopravno s ostalim dijelovima zemlje.³⁴⁾ Tačku na i stavio je Kršić, koliko povjeravanjem uredništva J. Kušanu u maju 1928, toliko i predgovorom almanahu *Grupe sarajevskih književnika*, regionalnog strukovnog sindikalnog udruženja srednje generacije savremenih bosanskohercegovačkih pisaca, s kojim se redakcija *Pregleda* sporazumjela da njegovi članovi za svaku svesku obezbijede po jednu pripovijetku, čiji bi slog bio čuvan dok se ne prikupi dovoljno materijala za pripovjedačku zbirku.³⁵⁾ Nalazeći idejno-estetska uporišta regionalne posebnosti proze sarajevskih pisaca u sevdalinci, Čorovićevom orijentalnom urbanizmu i Kočićevom nepatvorenom ruralizmu, Kršić je, zapravo, pokušavao da na osnovama pozitivne teorije umjetnosti formuliše optimalan kulturnoideološki obrazac, umjereno konzervativan i različit od kulturnih i književnih pojava u ostalim jugoslovenskim centrima, a dovoljno fleksibilan i prihvatljiv za kulturnu samoidentifikaciju svih nacija i socijalnih formacija na bosanskohercegovačkom tlu i kao takav komplementaran ostalim segmentima regionalističke ideologije.³⁶⁾

³²⁾ v. H. Kikić, Slobodna reč drugovima muslimanima *Pregled*, 25. 01. 1928, II, 46, s. 3—4.

³³⁾ v. *Pregled* od 27. 03. 1928, II, 49/50. Zbog interesovanja čitalaca, ovaj dvobroj naknadno je izdat kao zasebna publikacija pod naslovom *Almanah Pregleda*, Sarajevo, 1928.

³⁴⁾ v. D. J. Lopandić, *Izdvajanje Bosne i Hercegovine*. *Pregled*, 30. 04. 1928, III, 52, s. 1—2.

³⁵⁾ O prirodi saradnje *Pregleda* s *Grupom sarajevskih književnika* v. T. Kruševac, *Preuzimanje Pregleda*... o. c.

³⁶⁾ U datom kontekstu, bilo kakva rasprava o tome da li je ili nije Kršić svojim predgovorom nanio zlo Bosni čini se posve bespredmetnom i neosnovanom.

Po Kršićevim sugestijama, J. Kušan i M. Marković časopis su odmah pretvorili u mjesečnik precizno sistematiziranog sadržaja kojim su dominirali uvodnici posvećeni udarnim spolnjopolitičkim, ekonomskim i kulturnim događajima, poslije kojih su dolazili opširniji stručni članci o bitnim društvenim pitanjima, na koje su se nadovezivali originalni književni radovi i prikazi novih knjiga, likovnih izložbi, koncerta, pozorišnog repertoara, časopisa i ostalih činilaca kulturnog i društvenog života u zemlji i svijetu. Mogućnost da se duže priprema vidno se odrazila na kvalitet informacija i ukupnu fizionomiju časopisa, čiji se ekonomski segment sve izraženije preobražavao u apoloģiju zadrugarstva, kooperativizma i zemljoradničke ideologije uopšte, koju je iz broja u broj razvijao T. Kruševac, a G. Krulj upotpunjavao člancima o privrednim problemima Bosne i Hercegovine i neveselim perspektivama njene industrijalizacije na sirovinском potencijalu koji su činili ugallj, drvo i gvožđe, s tim što je takva orijentacija podržavana i mnoštvom kraćih priloga o modalitetima njenog normativnog i institucionalnog sankcionisanja, kao i napisima o srednjoevropskom agrarnom pokretu iz pera M. Hodže, šefa čehoslovačkih »zemljoradnika«. Istovetnu namjenu imali su i članci o počecima svjetske privredne recesije, u kojim je nenametljivo ukazivano na veću otpornost agrarnih društava i zemalja na drastične strukturne poremećaje u ustrojstvu država s klasičnim kapitalističkim industrijskim privređivanjem i liberalnim tržištem, kao i napisi kojim je javnost upozoravana na poražavajući stupanj zdravstvene kulture i obrazovanosti stanovništva, sa zahtjevom da država efikasnije interveniše u toj sferi i brže se pretvara u prosvijećenu agrarnu zemlju, slično Čehoslovačkoj, koja je postupno osvajala sve više prostora u svim vrstama informativnih sadržaja.

Zanimanje za spoljnu politiku reducirano je na nekolicinu komentara o varljivosti desetogodišnjeg mira, prvim znacima pogoršanja balkanske situacije i pojavi teritorijalnih pretenzija Austrije i Mađarske prema Jugoslaviji i o eskalaciji fašizma i njegovih agresivnih aspiracija. Bitna promjena, međutim, desila se u odnosu prema komunizmu, izraženija utoliko što je objavljen niz informacija o stanju u SSSR-u, kojim je ilustrovan proces njegovog političkog i privrednog istupanja u svijet i u kojim su socijalizmu, kao planskom korporativizmu i ideološkom totalitarizmu, proročki predskazivani teški dani, pri čemu su naporedo distribuirane informacije o kulturnoj aktivnosti ruske emigracije i kulturi i kulturnoj politici u SSSR-u. Drukčiji odnos prema komunizmu vjerovatno je bio motivisan i pojavom jednog posve novog umjetničkog žanra, tzv. socijalne umjetnosti, odnosno književnosti, čije su pristalice u *Pregledu* objavili niz literarnih sastava i članaka o aktuelnim društvenim pitanjima, podstaknuti ekspanzijom sovjetske socrealističke dogme i zapadnoevropskom opsjednutošću nadrealizmom. Želja da časopis reprezentira socijalnu i nacionalnu kompaktnost regionalističke ideologije i kulture kao njenog esenci-

jalnog oslonca, neovisno od uredničke opredijeljenosti za regionalnu književnost i kulturu i neskrivene skepske prema nadrealizmu, socrealizmu i modernizmu uopšte, kao neautohtonim, mehanički importovanim mimetičkim vrijednostima, uz demokratsku dosljednost, očito je bila presudna za tolerantnost prema pripadnicima tek začete književne ljevice, kao i za naglo zamjenjivanje glorifikacije vidovdanskog mita memoarskim i istoriografskim člancima o jugoslovenskom pokretu, kojim je, uz minucioznu rekonstrukciju događaja oko sarajevskog atentata, podržavan napor da se sa Srbije skine hipoteka krivca za 1. svjetski rat i u korelaciji s prilozi J. Kušana o Račkom i Štrosmajeru, B. Jevtića o I. Vojnoviću i Kranjčeviću i nekrolozima poznatim jugoslovenski orijentisanim ličnostima i dalje pothranjivana ideologija jugoslovenstva, demokratske nacionalne koegzistencije i prijegornog rada za napredak naroda i države.

Iako je depolitizacijom unutrašnja politika ekskomunicirana iz časopisa, povremeno je, ipak, reagovano na savremena politička zbivanja koja su već izmicala razumskoj kontroli i eskalirala u strastveni nacionalizam i radikalnije socijalne nemire, kao npr. napisima braće Jakšić o radničkom, ili serijom članaka o muslimanskom pitanju, počev od rasprave H. Kikića o nacionalnom osvješćivanju Muslimana zasnovanom na različitosti vjerskog i nacionalnog identiteta,³⁷⁾ do afirmativnih bilježaka o radu *Gajreta*, Kongresu muslimanskih intelektualaca, angažovanju vakufskih dobara za potrebe nacionalnog preporoda i sl. Atentat u Narodnoj skupštini i svi politički i stranački događaji koji su mu prethodili i slijedili potpuno su prešutani, pri čemu je štampanje nekrologa S. Rodiću vjerovatno trebalo da znači neslaganje s terorističkim rješavanjem političkih sukoba, na šta upućuju i dva Markovićeve uvodnika s kraja 1928. godine, u kojim je prva decenija jugoslovenske društvene zbilje ocijenjena poražavajućom, s apelom da se u »ime budućnosti jedinstvenog naroda i države (...) dela mirom«, da se konsolidacijom svih snaga, »u vezi s rasnim, iskrenošću, zdravim životom, nebežanjem s rodnog tla« i demokratijom strpljivo i racionalno liječe njene teške bolesti i premoštavaju nacionalni ekstremizmi, te da država stvara neophodne uslove u kojim bi prave ličnosti i vrijednosti izbile na površinu u svim oblastima društvenog života, neovisno od nacionalne, generacijske ili socijalne pripadnosti.³⁸⁾ Pisani uoči zavođenja diktature, u atmosferi deprimirajuće nacionalnopolitičke tenzije, paradoksalnim naporom da se depolitizirani stav prema rovitom političkom okruženju kaže nemušto, ti napisi su, u stvari, sublimirali svu složenost procjepa u koji je *Pregled* povukla inercija jugoslovenskog monarhističko-parlamentarnog cirkusa i balkanskog političkog bezumlja. Časopis koji je, za samo

³⁷⁾ v. H. Kikić, Prilog jednoj diskusiji. *Pregled*, VII/1928, II, knj. II, 55, s. 116—119.

³⁸⁾ v. M. Marković, Prvi decembar. *Pregled*, XI/1928, II, knj. II, s. 289—291; isti, Na prekretnici. *Pregled*, XII/1928, II, knj. II, s. 337—338.

godinu dana, za razliku od politike, kojoj to nije uspijevalo čitave decenije, u siromašnoj, zaostaloj i nacionalno i vjerski izdijeljenoj jugoslovenskoj provinciji, demokratskom tolerancijom i depolitiziranim upravljanjem protokom informacija među inteligencijom postigao krhki konsenzus regionalnog kulturnopolitičkog porijekla i identiteta, zapažen i na strani,³⁹⁾ podsticao je na dosljednost i istrajavanje, a odanost ideji jedinstvene jugoslovenske države i finansijska podrška na izjašnjavanje za njen opstanak i skoru stabilizaciju.

Proglašenje diktature zato je dočekano s olakšanjem i nadom da će odlučujuće uticati na smirivanje strasti i uspon društvenog života, da će pokrenuti imunološke instinkte teško oboljelog državnog organizma i da će pritisak u bosanskom loncu konačno početi da pada, čime bi se stvarao prostor neophodan za akciju koja bi vodila napretku države. Tako je, barem, mislio B. Jevtić, prvi iz najužeg kruga *Pregledovih* saradnika koji je, u uvodniku svesci za januar 1929, komplikovanim ezopovskim manevrom reagovao na zavođenju diktature. Osvrćući se na poratnu jugoslovensku književnost i susprežući se da ne pomene diktaturu, isprovociran Krležinom tvrdnjom da je sva ta literatura »jedna velika laž koju treba spaliti«, Jevtić je u *Novim književnim perspektivama* ustvrdio da su »poremećenja u našoj posleratnoj književnosti« dijelom bila uzrokovana »reakcijom našeg probuđenog čoveka (...) samim aktom našeg ujedinjenja« i »izlaženjem našeg naroda iz političke zavisnosti i njegovim prelaskom u moderan državni oblik«, a dijelom »težinom senke našeg parlamentarnog debatovanja u vetar«, tako da »književna haotičnost u ovoj nesređenosti političkoj, nimalo ne izgleda neprirodna, jer je i književnost organski deo celokupnog narodnog života, njegov najbrži rezonator i njegov najistinitiji refleks«. Uvjeren da će se književni život »sad, s većim političkim, državnim i društvenim sređenjem, znatno preformisati«, tražio je razumijevanje za »ovaj značajni čas«, naglašavajući da su »do sad glavnu reč vodili političari i partijski ljudi«, a da je »sad trenutak da je uzmu na sebe književnici i umetnici«, zbog čega književnost, »dokle god je iskrena, dokle god verno i bez tendencije tumači istinu života (...) treba pomoći više i obilnije i na drugi način nego što je to činjeno do sad, s uskog gledišta neke partijske politike (...) jer ćemo prema onome što damo i donesemo u oblasti književnosti i umetnosti u svetu biti obeleženi kao kulturna nacija mnogo pre nego prema ovim parlamentarnim metodima koje smo do danas tako nesrećno praktikovali.«⁴⁰⁾ kur. T. K.).

Ima li se, pritom, na umu da je na sličan način reagovao i T. Kruševac, koji je, ističući da »promenjene političke prilike pogo-

³⁹⁾ Za razliku od prvog godišta, prikazivanog uglavnom u beogradskom *Odjeku*, glasilu demokrata LJ. Davidovića, drugo godište pobudilo je mnogo veći interes jugoslovenske štampe.

⁴⁰⁾ v. B. Jevtić, Nove književne perspektive. *Pregled*, I/1929, III, knji. III, 61, s. 1—3.

duju radu na privrednoj regeneraciji naše zemlje«, zahtijevao da se taj posao izvede pod devizom »zaštita poljoprivrede i poljoprivrednika«,⁴¹⁾ stiče se utisak da je inteligencija okupljena oko *Pregleda*, kome kao nepartijskom glasilu nije ni prijetila diktatorska represija, uspjela da konceptom djelimično preformulisanim u odnosu na pokretače, u početku diktature očuva preduzetnički duh i idejno saglasje uspostavljeno na regionalizmu, depolitiziranosti, jugoslovenstvu i kulturološko-sociološkim pretpostavkama nacionalnog i socijalnog konsezus. No, da stvari nisu bile tako jednostavne ubrzo je potvrdio i sam Jevtić time što je, pišući o krizi »lepe knjige«, ironično dijagnosticirao da se »u novoj velikoj otadžbini našoj« čita manje nego prije rata zato što su, »analogno političkim i plemenskim strujanjima našim koja su, i ako sad podzemna, još uvek moćna (...) čitaoci podeljeni na one za ćirilicu i one za latinicu« i što »ne postoji nikakvo književno jedinstvo, pa se i najveći književni zamasi (...) rasparčavaju i tonu u uskim krugovima plemenski nastrojene publike«. Tragajući za modalitetima »otklanjanja zla« predlagao je formiranje književnih udruženja koja bi, »kao zbir najboljih u jednoj sredini (...) zbor pošteno i probrano sastavljen (...) forum odličan koliko za korisnu razmenu misli, još više za praktično delovanje i materijalno obezbeđenje«, institucijom javnih književnih i umjetničkih konkursa koje bi finansirala država podsticala kvalitetnu književnu produkciju, ozbiljno ugroženu ukidanjem namjenskih dotacija Ministarstva prosvete i merkantilizmom jugoslovenskih izdavačkih kuća.⁴²⁾ A šta se podrazumijevalo pod kvalitetnom književnom produkcijom pojasnio je J. Kušan, govoreći o neophodnosti društvene podrške umjetnosti koja »u estetskoj formi, a prema rasi, mentalitetu i ostalim posebnim okolnostima (...) kao izraz duše jednog društva utiče na društvo i formira ga u pravcu boljeg«. Nalazeći da su »vekovni primitivizam« i mimetičko zapadnjaštvo osnovni uzroci odvojenosti inteligencije od masa i dezintegracije društvene infrastrukture, od umjetnikâ, »odraza te sredine«, zahtijevao je da prekinu slijepo podražavanje spoljnih uticaja, jer postaju formacija izvan i iznad društva koje, »mada nediferencirano u smislu evropskom, sa jakom dozom primitivizma«, uporno iščekuje umjetnost koja životu »daje idejnu sadržinu i prilike čini snošljivijim« i koje je spremno da djela »stvarana i istinita (...) bez tendencije« prihvati i podrži kao sebi bliska i razumljiva.⁴³⁾

Pažljivijom komparacijom citiranih napisa lako se zapažaju prvi nagovještaji raspada idejne koalicije intelektualaca oko *Pregleda* i orijentacija časopisa u narednom dvogodišnjem periodu. Suprotno prvim reakcijama i očekivanjima, u punom zamahu privredne depre-

⁴¹⁾ v. T. Kruševac, Oko privredne regeneracije. *Pregled*, III/1929, III, knji. III, 63, s. 117—119.

⁴²⁾ v. B. Jevtić, *Književni i umetnički konkursi*. *Pregled*, IV/1929, III, knji. III, 64, s. 173—176.

⁴³⁾ v. J. Kušan, *Društvo i umetnost*. *Pregled*, V/1929, III, knji. III, 65, s. 229—231.

sije brzo se pokazalo da diktatorski režim nije voljan da i dalje sufinansira regionalističke kulturne i informativne poduhvate, niti da politiku i političare zamijeni književnošću i književnicima. Mada su i Jevtić i Kušan pred državom uredno abjurirali u odnosu prema socijalnoj umjetnosti i komunizmu⁴⁴⁾ i mada je M. Marković, idejom da se organizovano i smišljeno njeguje i stalno aktuelizira historijsko nasljeđe pokreta za ujedinjenje podržavao jugoslovenstvo,⁴⁵⁾ već je i upravno-administrativnim preuređenjem zemlje postalo jasno da ideologija bosanskohercegovačkog regionalizma gubi osnovna uporišta, da je integralno jugoslovenstvo loš surogat za rješenje nacionalnog pitanja, da je diktatura dokrajčila demokratiju i da se Kraljevina počela stapati s neveselim evropskim političkim miljeom determinisanim fenomenom diktatura različitih tek po atributima.⁴⁶⁾ Dodaju li se tome činjenice da su u okolnostima koje su samo pogodovala zaoštavanju političke krize časopisi brzo postali mediji kroz koje se diktaturom presječeni politički život počeo obnavljati mimikrijski zaklonjen kulturom, prvenstveno književnošću kao umjetnošću riječi, da je diktatura izazvala efekte suprotne od očekivanih i da je odanost jugoslovenstvu i državi postala sinonim za nešto bitno drukčije nego dotad, lako se može stvoriti predodžba o složenosti pozicije u kojoj se našlo jedno provincijsko informativno preduzeće koje je, naglo lišeno državne finansijske pomoći, potkraj 1929. počelo da posrće pod teretom unutrašnjih i vanjskih nesporazuma.

Naime, za razliku od Jevtića koji je, razočaran učinkom diktature, zagovarao jedinstvenu cehovsku organizaciju književnika, intelektualni elitizam i ekskluzivnost, nudeći očito za uzor *Grupu sarajevskih književnika*, skerlićevsko-popovićevsu sintezu teorijskog i političkog pozitivizma i idealizma i distingviranje od sočrealizma i komunizma, Kušan je, na sličnim teorijskim osnovama, predlagao ponarođivanje inteligencije i njeno integrisanje u savremene društvene tokove. Na tim osnovama, uz raskidanje saradnje s *Prosvetom* i *Grupom sarajevskih književnika*, vjerovatno je i došlo do spora među urednicima, koji je zataškan tako što je ponovo redefinisano vlasništvo, a za urednike imenovani B. Jevtić i T. Kruševac,⁴⁷⁾ čime su privremeno spriječene izraženije diferencijacije unutar jezgra koje je, sudeći po proglasima novih vlasnikâ i urednikâ, političku zbilju po-

⁴⁴⁾ To se najbolje vidi po njihovom jasnom odricanju vrijednosti *tendencije* u književnosti, ključnog pojma u čitavoj teoriji ideologizirane umjetnosti.

⁴⁵⁾ v. M. Marković, Jedna dužnost. *Pregled*, XI/1929, III, knj. IV, 71, s. 233—234.

⁴⁶⁾ U onom smislu u kome o evropskim diktaturama govori M. Ekmecić u knjizi *Osnovne građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*. Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1965.

⁴⁷⁾ O sporu među urednicima i raskidanju saradnje s *Prosvetom* i *Grupom sarajevskih književnika* v. T. Kruševac, *Preuzimanje... o. c.*; up. J. Kušan, *O Pregledu*. o. c.

čelo da razumijeva kao nužnu privremenu epizodu, a svoj entuzijastički poduhvat kao temeljni i trajni društveni i lični interes. U kratkom saopštenju čitaocima novi vlasnici naglasili su da će u ekonomskopolitičkom i kulturnom informisanju *Pregled* i dalje biti »ogledalo konsolidacionih napora naše zemlje« i da su »sporazumno i po savetu s krugom najbližih saradnika« uredništvo povjerali ljudima sposobnim da prijegorno rade u interesu časopisa koji treba da reprezentuje »naše najbolje snage«. ⁴⁸⁾ Novi urednici istakli su, pak, da do pojave *Pregleda* u »ovim krajevima« nije opstao nijedan časopis koji bi »dostojno reprezentovao« njihove »duhovne i moralne vrednosti«, zato što su oni koji su trebali da budu »duhovni vođi jedne sredine« ustuknuli pred političkom stvarnošću, nespremni »da nad pojmom hleba istaknu pojam duhovnosti i nad beskrajnim zabludama gomile spokojstvo i odlučnu liniju intelekta.« Obećavajući da će »bez ikakve materijalne pozadine« časopis i dalje biti »hladni i odmereni kritičar svih duhovnih i društvenih pojava u našoj sredini«, urednici su ustvrdili da su u »stalnom duhovnom dodiru s krugom najbližih saradnika (...)«, povezani istovetnom ideologijom pravde i čestitosti, svjesni da u vremenu »duhovnih, društvenih i privrednih previranja koje Jugoslavija preživljava« treba imati odlučnu orijentaciju da bi se opstalo »u jednoj sredini«. Trudeći se da izbjegavanje naziva Bosna i Hercegovina opravdaju tvrdnjom da neće potpasti ni pod čiji uticaj, niti »za volju jedne dnevne aktuelnosti« odustati od ambicije da *Pregled* učine »budnim posmatračem svih naših prilika, pravičnim kritičarom (...) i skromnim sudionikom u delu unutaršnjeg konsolidovanja Jugoslavije«, spremnim da o svim pojavama u društvu i državi »dâ svoje mišljenje«, novi urednici pozvali su na saradnju »sve intelektualne elemente«, svjesni da je samo intelektualnim dijalogom »moguće razjasniti« sve fenomene koji su »izraz i vekova i raznorodne istorije« pojedinih dijelova zemlje i »raznih političkih, socijalnih i ekonomskih sistema pod kojim su se razvijali, kao i suprotnih kulturnih i duhovnih uticaja« ⁴⁹⁾ (kur. T. K.).

Po citiranim sadržajima moglo bi se zaključiti da je početkom 1930. među inteligencijom okupljenom oko *Pregleda*, uprkos izostanku finansijske podrške države, prevladalo ubjeđenje da je diktatura nužan ishod desetogodišnjeg parlamentarnog nereda, da je treba prihvatiti kao nešto o čemu nema potrebe raspravljati i da se inteligencija mora angažovati u procesu normalizacije društvenog života u okviru zadatah sistemskih rješenja. U tom opštem stavu, međutim, sadržano je mnoštvo asocijativnih nijansi koje ga, na izvjestan način, čine slojevitim torzom cjelovitog programskog definisanja statusa i funkcije intelektualaca u novoj jugoslovenskoj socijalno-formacijskoj hijerar-

⁴⁸⁾ v. Prijateljima *Pregleda*. *Pregled*, I/1930, IV, knj. V, 73, s. 64. Kao vlasnici časopisa potpisani su J. Kršić, G. Krulj i T. Kruševac.

⁴⁹⁾ v. Uredništvo, Tri godine *Pregleda*. *Pregled*, I/1930, IV, knj. V, 73, s. 1—3.

hiji. Podrška diktaturi kao političkoj mjeri predstavljala je, u stvari, istrajavanje na ideji o neophodnosti depolitizacije društvenog života, pri čemu je odnos prema politici razlagan na razinu meritornosti države da rješava političke probleme i na razinu potpunog depolitiziranja primitivnih i neprosvijedenih masa čijom su nerazvijenom društvom sviješću vješto manipulirali političari kao posrednici između države i naroda, koje je trebalo da zamijeni intelektualna elita, čiji je društveni položaj situiran u prostor između monolitnog upravljačkog vrha i heterogene osnovice društvene piramide, s dvostrukom posredničkom ulogom. S jedne strane, od inteligencije je zahtijevano da se medijskim sredstvima, koja bi selektivno reprezentovala najbolje snage u pojedinim sredinama, nametne kao društvena avangarda koja bi pouzdanim tumačenjem svih pojava i događaja u društvenom životu efikasno supstituirala posredovanje političara u komuniciranju države s pukom i da, s druge strane, otpočne intelektualni dijalog s izabranim predstavnicima drugih sredina, pod kojim su, najvjerojatnije, podrazumijevane nove upravno-administrativne jedinice. Cilj dijaloga takođe je zamišljen višedimenzionalno, ali je u biti svoden na pojam razjašnjavanja, a ne rješavanja stvarno postojećih razlika između pojedinih sredina, koje je trebalo nivelisati do stupnja definisanja svim sredinama prihvatljivog modela monolitne i kompaktne jugoslovenske države, pri čemu je za učesnike te elite međuregionalne diskusije rezervirano ekskluzivno pravo demokratičnosti, ograničeno tek patriotskom odanošću ideji jedinstvene i socijalno stabilne države, kao tvorevine neovisne ni od kakvog parcijalnog, partijskog ili plemskog interesa.

No, ubrzo se pokazalo da je sukob među prethodnim urednicima bio dublji i dalekosežniji od ličnog nesporazuma, da su »stalna duhovna veza« i ideološko jedinstvo među novim urednicima, vlasnicima i najbližim saradnicima prividni i kompromisni i da je već tokom 1930. počelo diferenciranje dvaju različitih koncepcija informativnog tretiranja savremenih događaja u zemlji i svijetu, koje će se vremenom radikalizovati i kulminirati definitivnim raskolom potkraj 1931. godine. Osnovni uzročnik te polarizacije bila su Jevtićeva gledišta o načinu i svrsi angažovanja inteligencije u društvenom životu i njima analogna namjena informativnih medija. Istaknuti mladobosanac, neposredno poslije rata znatno angažovan u pokušaju formiranja samostalne srpske jugoslovensko-demokratske stranke u Sarajevu, za doprinos stvaranju države cinično obeštećen karijerom dramaturga u provincijskom pozorištu, koji je uzalud pokušavao da se vlastitim književnopolitičkim glasilima uključi u društveni život,⁵⁰ ogorčen stanjem u društvu i državi, Jevtić se sredinom 20-ih godina politički potpuno pasivizirao i okrenuo književnom i kritičarskom radu tipičnom za drugu generaciju jugoslovenske moderne. Ovaj zakasneli

⁵⁰ O jevtićevim časopisima det. v. M. Rizvić, *Književni život*... o. c., knj. 1, s. 109—123.

ekspresionist i nedorečeni neosibmolist, ambiciozni samouki erudita nevelike imaginativne moći duboko uvjeren u društvenu relevantnost književnosti, ideološki oslonjen na Skerlića i Cvijića, a estetski na B. Popovića, iskompleksiran provincijalizmom, ekscentričan i egocentričan toliko da javno tumači svoje stvaralaštvo »sredini« koja nije razumijevala etičku i idejnu katarzičnost njegovih književnih konstrukcija i zbog toga zavrjeđivala samo prezir,⁵¹⁾ kontroverzan do mjere odbacivanja svega starog a ne prihvatanja ničeg novog, u sarajevskom književnom životu brzo je stekao auru zaslužnog predratnog borca, žrtve austrougarske okupacije i ugled »viteza tužnog lika« kome je poratno društvo beskrupulozno uskratilo odgovarajući društveni položaj i mogućnost da sudjeluje u rješavanju esencijalnih državnih i društvenih problema. Kivan na političare kao glavne krivce za sve propuste koje je idealizirano zamišljena nacionalna država jedinstvenog troplemenskog naroda učinila prema »pozvanim i dostojnim« da brinu o njenom dignitetu i prosperitetu, Jevtić je svojim ekstenzivnim spisateljstvom, suštinski prozetim predratnom omladinskom ideologijom, brzo postao jedan od vodećih kulturnih ideologa među lokalnom književnom inteligencijom,⁵²⁾ poznat po britkoj riječi i spremnosti da brani pravo na individualnost i društvenost intelektualaca i tezu o neophodnosti njihovog organizovanja u strukovna udruženja koja se ne bi bavila dnevnom politikom, ograničavala individualitet članstva i demokratski ustrojstva. Odbojnost prema dnevnoj politici, strankama i političarima vjerovatno je bila i osnovni motiv ovom vatrenom zagovorniku intelektualnih i etičkih vrlina »najboljeg dela naše rase« da u *Pregledu* počne sarađivati tek od vremena njegovog stavljanja u funkciju regionalističke kulturne ideologije, kojoj se priklonio kao oduševljeni apologet, popularišući je postupnim osvajanjem vođstva u *Grupi sarajevskih književnika* i intenzivnom i ekstenzivnom saradnjom u *Pregledu*. Umjereno konzervativan, sklon moralisanju, brzou reakciji i improvizaciji, kao dobro informisan i vješt polemičar, još za prethodnih urednika, podložnih sugestijama J. Kršića,⁵³⁾ Jevtić se nametnuo kao optimalno rješenje za urednika kulturnog informativnog bloka, u okolnostima u kojim je u uzavrelo informativnom prostoru trebalo dosta energije i umijeća da se odbrani regionalni i apolitični identitet glasila, čemu T. Kruševac, koga je za urednika ekonomskopolitičkog segmenta preporučivala dobra i pouzdana obaviještenost te vrste, eksplicirana obimnom, stručnom i informativno besprijekornom saradnjom karakterističnom po

⁵¹⁾ v. B. Jevtić, *Ideja Carskih kohorti. Pregled*, 25. 01. 1928, II, 46, s. 7—8.

⁵²⁾ U monografiji Lj. Tomić-Kovač, *Književno djelo Borivoja Jevtića*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, taj aspekt Jevtićeve djelatnosti uopšte nije razmatran. Njegovo relativno tačno, ali ne i posve istinito tumačenje daje M. Rizvić, *Književni život... o. c.*, knj. 1, s. 78—101 i 135—139.

⁵³⁾ O tome uvjerljivo svjedoči u literaturi često korištena prepiska Kršić — Marković iz 1928. godine.

razložnom, argumentovanom i akademski mirnom oblikovanju informacija, nije bio dorastao.

Preuzimajući časopis Jevtić je stavio do znanja da će se u uređivačkoj politici pridržavati proklamovanih principa intelektualnog elitizma i ekskluzivizma, regionalizma i apolitičnosti, ali se brzo pokazalo da njegova urednička orijentacija i po obimu i raznovrsnosti impresivna saradnja počivaju na protivvrječnoj i krajnostima prožetoj simbiozi građanske etike, jugoslovenske ideologije i ekspresionističko-simbolističke estetike, pri čemu su se prilično konfuznim doimale pojmovne predodžbe kritičke principijelnosti, odmjerivosti, razboritosti, pravičnosti, nepolitičnosti i skromnosti, kao i njihove koncepcijske korelacije, naročito vrijednosne. Vjerujući da su zavođenjem diktature konačno stvoreni uslovi i prostor za nasušno potrebnu akciju književnika, bitnih poluga kulturnog i društvenog života uopšte, za socijalno konsolidovanje jedinstvene jugoslovenske zajednice ugrožene ekonomskom krizom i sve složenijim balkanskim i evropskim okruženjem, Jevtić je, »skromno« ubrazajući i sebe među legitimne spasiocce društva i države, energično započeo realizaciju prenapregnuto ambicioznog i komplikovanog projekta paralelnog osvajanja vodeće pozicije u sopstvenoj sredini i započinjanja dijaloga s probranim predstavnicima drugih sredina, pri čemu je brzo postalo izvjesno da manipuliše problematičnim kriterijima identificiranja predstavničkih legitimiteta i još spornijim razumijevanjem demokratičnosti ne baš ugodnog međuregionalnog razgovora koji, kumulativno zahvatajući širok raspon kulturnih i društvenih tema, nikako nije mogao ostati otporan na ideologiju i politiku. Iz fascinirajuće obimnog materijala koji je objavio u *Pregledu* za samo dvije godine i prilogâ njegovih istomišljenika, kojim su afirmisane i na druge oblasti društvenog života aplicirane njegove kulturološke teze, moguće je izdvojiti mnoštvo uvjerljivih svjedočanstava o tome da je Jevtićeva početna pobuda da časopis bude »skroman sudionik« diktaturom započete harmonizacije društva i države brzo osporena i u njegovoj i u drugim sredinama, kao narcisoidan i pretenciozan pokušaj srpske provincijske inteligencije da se, zahvaljujući spletu nesretnih okolnosti, na mala vrata, kao ravnopravan sagovornik uključi u »moćna podzemna plemenska strujanja« i državi nametne kao legitiman i pouzdan oslonac u regiji čiju je samobitnost država osporila već i podjelom između četiri banovine. Žučno se suprotstavljajući takvom dekodiranju njegovih pokretačkih motiva i poruka, Jevtić je uložio silni napor da dokaže da ni on, ni njegova sredina nemaju takvih ambicija i, deklarirajući se kao jugoslovenski nacionalista, sporio se i svađao s protivnicima i u Sarajevu, i u Zagrebu i u Beogradu, branio se i napadao svim dozvoljenim sredstvima, ne prežući ni pred bardovima poput Krleže i Crnjanskog, sklapao i razvrgavao saveze sa »srodnim dušama« diljem jugoslovenskog obzorja, velikodušno hvalio i prosječnost istomišljenika, a cinič-

no i sarkastično kudio oponente, neovisno od stvarne vrijednosti njihovih književnik i kulturnih poduhvata.⁵⁴⁾

Trud je, međutim, bio uzaludan. Gledajući u cjelini, iza onoga što su Jevtić i njemu bliski saradnici objavili u *Pregledu* od 1930. do 1932. godine stajala je teza da je jugoslovenska država stvorena istorijskim naporom Srbije i neproporcionalnim doprinosom drugih jugoslovenskih zemalja, te da zato, u ime prošlosti i sadašnjosti, treba podržati započeto prestrukturiranje države i njoj sklone snage u ostalim dijelovima zemlje, priznavanjem njihovog predstavljačkog prava, makar se ta podrška manifestovala i prividno benignim isticanjem nadmoći srpske nad hrvatskom filologijom,⁵⁵⁾ pri čemu je od države i njoj odanih snaga s čitavog jugoslovenskog prostora očekivano da podršku diktaturi i doprinos ujedinjenju, stalno aktueliziran napisima o Mladoj Bosni i ratnom učinku dobrovoljaca,⁵⁶⁾ kompenziraju priznavanjem predstavljačkog legitimiteta i prava ravnopravnog partnerstva u diskusiji s oponentima i diktaturi nesklonim, a po intelektualni duh i jugoslovenski nacionalni moral i državu opasnim nezadovoljnicima, »nezdravim elementima«, pod kojim su prvenstveno podrazumijevani demokrate, nacionalno orijentisani političari, komunisti i pristalice zapadne dekadencije, tipa nadrealista. Vlastitim početnim ulogom u akciji koju je trebalo koordinirati u trouglu Beograd-Zagreb-Sarajevo i voditi u ime budućnosti moralno i raso zdravog i homogenog jugoslovenskog društva i njegove države, integrativno utemeljenih na nekolicini kultnih svetinja, poput narodne pjesme, Njegoša i Meštrovića,⁵⁷⁾ nesumnjivo je trebalo smatrati naglo presijecanje tek otvorenih rasprava o nacionalnom pitanju, forsiranje afirmativnih napisa o režimski orijentisanim muslimanskim ustanovama i rasprava o anacionalnosti islama,⁵⁸⁾ kao i nimalo akademske polemike s protiv-

⁵⁴⁾ Zbog obimnosti materijala koji bi trebalo citirati u prilog ovoj tvrdnji biće anotirani samo oni tekstovi na osnovu kojih je najočiglednije moguće eksplicirati datu ideologiju. Za lakšu orijentaciju, a s obzirom na postojanje Bibliografije *Pregleda*, upozoravam samo na nekolicinu ostalih Jevtićevih tekstova važnih za razumijevanje ove problematike: iz 1930. godine v. *Regionalne književnosti, Primeri nove kritike, Polemika Velibora Gligorića, Mentalitet nove zagrebačke kritike, Trinaest nadrealista, Krležina Leda i oživotvorenje književne laži* itd.; iz 1931. v. *U potrazi za piscem iz Bosne, Novi kritički metodi, U znaku smene generacija, Odricanja i pretskazanja g. St. Galagaže, »Križa kritike«, Nova Evropa o Bosni, Prestanak »Mlade Bosne«* itd.

⁵⁵⁾ v. B. J., *Filolozi i naš jezik, Pregled, I/1930, IV, knj. V, 73, s. 60.*

⁵⁶⁾ U skoro svakom broju tokom ova dva godišta objavljivan je po jedan napis o Mladoj Bosni; up. M. Marković, *Delo naših dobrovoljaca, Pregled, X—XI/1931, V, knj. VII, 94/95, s. 225—228.*

⁵⁷⁾ v. M. P. M., *Tri najviše jugoslovenske vrednosti, Pregled, II/1930, IV, knj. V, 74, s. 119—120.*

⁵⁸⁾ v. Dž. Sulejmanpašić, *Tragičnost duhovnih i socijalnih kontrasta u naših muslimana, Pregled, VIII/1930, IV, knj. V, 80, s. 528—532; H. Humo, Muhamed i Koran, Pregled, X—XI/1931, V, knj. VII, 94/95, s. 292—294.*

nicima u i iz sopstvene sredine, koji su sumnjali u svrsishodnost čitavog poduhvata kvalitativno ga minimizirali, ili pokušavali da ponovo ožive teze o predodređenosti Bosne i Hercegovine za posredovanje u srpsko-hrvatskom usaglašavanju.⁵⁹⁾ Za etičko, estetsko i ideološko prečišćavanje kulture i književnosti kao njene srčike, pod kojim je podrazumijevano onemogućavanje socrealizma, nadrealizma, hipnizma i modernizma uopšte, predviđana je posebna vrsta sadejstva državotvorno legitimnih predstavnika svih sredina. Pošto se radilo o »nezdravim« pojavama internacionalnih razmejra, ne samo da se posezalo i za ekonomsko-političkim i kulturnoideološkim argumentima koji su predskazivali brz ekonomski i politički slom komunizma u SSSR-u i Evropi i glorifikovali »rusku dušu« i kulturu ruske emigracije,⁶⁰⁾ pa i za reinterpretacijama njihovih vodećih teoretičara, poput Bretona, Aragona ili Gorkog,⁶¹⁾ nego je zagovarano i stvaranje mreže regionalnih književnih strukovnih saveza koji bi, na takvim idejnim osnovama, prečišćavali savremenu produkciju i državi davali gotove modele na osnovu kojih bi kreirala svoju kulturnu politiku prema pojedinim regijama i izabranim pomagala u daljem radu.⁶²⁾ U čitavoj ideji problematično je bilo samo to što država nikako nije pokazivala spremnost za takav aranžman i što ni sarajevska, ni ostale sredine nisu pokazivale previše zanimanja za ponuđenu saradnju, osporavajući joj idejni i predstavljački legitimitet, ili je nazivajući provincijski nametljivom, anahronom i datim okolnostima neprimjerenom propagandom iskustava *Grupe sarajevskih književnika*,⁶³⁾ tako da je bosanska kulturno-deološka inicijativa za spas društva i države počela da jenjava u intenzitetu, svodeći se na saglasje s intelektualnim kružocima oko beogradske *Volje* i zagrebačke *Riječi*, u dnevnoj štampi sve češće nazivana plaćenom režimskom kampanjom i sve izraženije se sažimajući

⁵⁹⁾ v. D. Jevđević, Akcija g. D. Mitrovića. *Pregled*, IXI/1930, knj. V, 81, s. 611—613; V. R., Predavanja g. Dimitrija Mitrovića. *Pregled*, VI/1930, IV, knj. V, 78, s. 439—440.

⁶⁰⁾ v. npr. G. Krulj, »Damping« u službi sovjetskog »petogodišnjeg plana.« *Pregled*, XII/1930, IV, knj. V, 84, s. 769—773; J. M. Jovanović, Agrarna politika u Rusiji. *Pregled*, VII/1930, IV, knj. V, 79, s. 465—468; N. Akajmov, O ruskoj duši. *Pregled*, II/1931, V, knj. VI, 86, s. 65—71; Gorki o novoj ruskoj literaturi. *Pregled*, VIII/1931, V, knj. VII, 92, s. 149—150, te čitav niz tekstova M. Maksimovića.

⁶¹⁾ U negiranju nadrealizma naročito su se isticali B. Jevtić i E. Finci, mnoštvom napisa pisanih s različitih ideoloških pozicija, ali s istovetnim ciljnim opredjeljenjem.

⁶²⁾ v. M. Delibašić, Problem umetničkog organizovanja. *Pregled*, II/1931, V, knj. VI, 86, s. 99—101; Č. Stefanović, O potrebi prečišćavanja u našoj književnosti. *Pregled*, I/1931, V, knj. VI, 85, s. 39—41; B. Jevtić, Za jedinstvenu književničku organizaciju. *Pregled*, IV/1931, V, knj. VI, 88, s. 258—259.

⁶³⁾ U više navrata Jevtić je ngirao napise u štampi koji su *Pregled* nazivali glasilom *Grupe*, ne prežući ni od generalizovanih žučnih obračuna s onovremenom štampom (v. npr. tekstove Grupa SK i *Pregled*, Književnost i naše novinstvo, Situacija naše književnosti itd. iz 1930, odnosno Potrebne napomene (16. 05. 1931) iz 1931. godine).

na jednonacionalnu saradnju s područja drinske banovine i iz Beograda, iako je Jevtić uporno tvrdio da su u pitanju lična opredjeljenja, da se časopis samofinansira i da posjeduje toliko kvalitet i ugled da u pojedinim sredinama neovlašteno preštampavaju informacije iz *Pregleda*, što se činilo nedovoljno uvjerljivim već i po tome što nijedanput nije anotirao te pojave, za razliku od rijetkih pohvalnih recenzija.⁶⁴⁾

Suprotno Jevtiću, Kruševac se brzo uvjerio da obnova društva i države neće biti izvedena u interesu zemljoradnje i zemljoradnika i da u uslovima privredne depresije i čvrstog režima bazna privredna grana jugoslovenskog društva i države i njegova infrastrukturna socijalna formacija tonu u još dublju i težu krizu. Pažljivo prateći tokove svjetske ekonomske recesije, modalitete njenog rješavanja i negativne efekte u agraru, Kruševac je u tom periodu objavio mnoštvo komentara i prikaza kojim je posredno ali nedvosmisleno upozoravao da oficijelna privredna politika nije u stanju da rješava goruće ekonomske probleme, da agraru prijeti finansijska i tehnološka propast, da ispoljava znake drastičnog zaostajanja za evropskom i američkom poljoprivredom i da je na takvom selu nemoguće u nedogled stvarati akumuulaciju neophodnu za kakvu-takvu društvenu reprodukciju. Zalažući se za agrarni preferencijal, stvaranje hipotekarne i poljoprivredne banke, regresiranje poljoprivredne proizvodnje, aktivnije učestvovanje u međunarodnim agrarnim unijama i sporazumima i sl., Kruševac je, zapravo, *Pregled* sve više otvarao zemljoradničkoj ideologiji i stranci, što se očitalo i u sve češćim vijestima o akcijama i stavovima njenih prvaka.⁶⁵⁾ Tokom 1931. godine, pak, vjerovatno njegovom zaslugom, *Pregled* je počeo da objavljuje i priloge D. Jovanovića, šefa lijevog »zemljoradničkog« krila, koji je u nekoliko navrata komentarisao prevrat u Bugarskoj i pad »zemljoradničke« vlade, ističući neskriveno neslaganje s novim, diktatorskim režimom, s jasnim aluzijama na njegovu fašisoidnost.⁶⁶⁾ Znatna promjena desila se i u saradnji »zemljoradničkog« vođe J. M. Jovanovića Pižona koji je svoje spoljopolitičke komentare sve izraženije fokusirao oko uspona fašizma u zapadnoj Evropi, prvenstveno njemačkog nacionalsocijalizma, upozoravajući da i doktrinarno i praktično predstavlja esencijalnu prijetnju posustaloj evropskoj demokratiji i poslovično nestabilnom Balkanu. Svi ti informativni sadržaji u osnovi su bili neusaglašeni s Jevtićevom orijentacijom, naročito u teorijskim i unutrašnjopolitičkim aspektima, ne samo po tome što su implicitno akcentovali neprimjerenost diktatorskog režima narodnim interesima i presudnost demo-

⁶⁴⁾ v. B. J., Beleške i beleškari. *Pregled*, I/1930, IV, knj. V, 73, s. 57—58.

⁶⁵⁾ v. npr. S. Trifunović, Agrarna politika dr-a Dragoljuba Jovanovića. *Pregled*, IV/1931, V, knj. VI, 88, s. 247—250; kao i niz bilježaka u rubrikama *Bilješke* i *Hronika*.

⁶⁶⁾ v. D. Jovanović, Devetojunski prevrat u Bugarskoj. *Pregled*, VIII/1931, V, knj. VII, 92, s. 102—110; Isti, Motivi socijane politike. *Pregled*, IX/1931, V, knj. VII, s. 185—191.

kratskim političkim zastupništvom posredovane narodne volje za ustrojavanje društva i države, nego i po tome što su, na fonu agresivne eskalacije fašizma, neposredno razotkrivali i patologiju svih rasnih teorija, pa i Cvijićeve.⁶⁷⁾

Najozbiljniji oponent Jevtiću ipak je bio Kršić koji se, skloniji Kušanovim viđenjima uloge inteligencije u društvenom životu, još 1929. godine, pišući o lektiri sarajevskih atentatora,⁶⁸⁾ deklarirao za ideologiju demokratije, socijalne pravde i narodnih interesa. Najvjerojatnije njegovom zaslugom štampan je i dvobroj *Pregleda* posvećen Masariku, koji je, sadržajno i po imenima saradnika, u stvari, bio neka vrsta intelektualne odbrane ideologije demokratije, akademizma, etike, parlamentarizma, idejne tolerancije i koegzistencije, narodnjaštva inteligencije itd., kao i mnoštvo informacija o uzornoj nacionalnoj i socijalnoj stabilnosti Čehoslovačke, jedine srednjoevropske države koja je uspješnije odolijevala bauku totalitarnostičkog sindroma koji se neumoljivo širio Evropom iscrpljenom ekonomskom krizom i sve sklonijom radikalnijem rješavanju rastućih tenzija u međunarodnim odnosima. No, najsigurniji znak idejnih neslaganja i diferencijacija među urednicima, vlasnicima i najbližim saradnicima *Pregleda* svakako je bilo Kršićevo sve očitije distanciranje od *Grupe sarajevskih književnika* i regionalističke kulturne ideologije, koju je Jevtić pokušao da operacionalizira u legitiman politički stav jedne sredine i njenog vodećeg glasila prema savremenoj jugoslovenskoj stvarnosti, zbog čega je, uz Jevtićevu i Kršićevu međusobnu netrpeljivost okončanu, nešto kasnije, polemikama u dnevnoj štampi i definitivnim raskolom,⁶⁹⁾ vjerovatno došlo i do težih nesporazuma unutar informativnog preduzeća, o kojim je valjano moguće zaključivati tek po Jevtićevom nevještom pokušaju da prikrije prave razloge napuštanja uredničke dužnosti⁷⁰⁾ i po tome da su, ubrzo poslije Kršićevog ponovnog preuzimanja te funkcije u *Pregledu* prestali da sarađuju B. Jevtić, V. Grđić, G. Krulj, M. Maksimović, S. Đokić, M. Marković, D. Jevđević, M. Delibašić i još nekolicina povremenih saradnika iz Beograda i Podgorice.

⁶⁷⁾ Prema Bibliografiji v. sljedeće Jovanovićeve tekstove: iz 1930. godine Evropa u 1929, Mala Atanta, Nacionalizam i internacionalizam, Mir ili zbrka, Fašistička balkanska politika itd., odnosno Revizija ugovora o miru, Je li Bog Francuz?, Jedna opasnost, Pakt između Nemačke i Austrije iz 1931. godine.

⁶⁸⁾ Činjenica da taj Kršićev tekst nije štampan 1929, vjerovatno zbog cenzure, u polemikama o istorijatu *Pregleda* često je korištena kao argument tezi o navodnoj Kršićevoj pripadnosti komunističkom pokretu. Teza je potpuno neosnovana, jer se radilo o klasičnom demokratskom masarikovskog tipa, kome komunizam kao filozofija nije bio stran, ali kao ideologija potpuno neprihvatljiv.

⁶⁹⁾ Hronologiju i faktografiju te polemike dobro je prikazao M. Rizvić, *Književni život*..., knj. 2, o. c., s. 460—488.

⁷⁰⁾ v. B. Jevtić, Jedna izjava. *Pregled*, XII/1931, V, knj. VII, 96, s. 384.

Početak novog uredničkog mandata u godini formiranja Udružene opozicije i prvih nagovještaja spremnosti režima da učini izvjesne ustupke sve iterativnijim zahtjevima javnosti za demokratizaciju društvenog života Kršić nije obilježio uobičajenim proglasom čitaocima, nego oštrom kritikom društva i države što ne posvećuju nikakvu pažnju kulturi i »ljudima od pera i nauke« ne omogućuće »rad u boljim životnim prilikama«. Upozoravajući da zbog »borbe s bedom zakržljavaju talenti nauke i umjetnosti«, da »opasnost koja usled toga preti duhu nije manja od opasnosti socijalnih i nemačkih pretnja« i slažući se da »izdajcima inteligencije« treba nazivati »umetnike i naučnike koji ostavljaju čisto intelektualne poslove i odaju se praktičnim profesijama, naročito politici«, Kršić je ustvrdio da privredna kriza društvu i državi nikako ne može biti opravdanje za potpunu nezainteresovanost za kulturu i donkihotovsku dramu jugoslovenskih naučnika i umjetnika, istovremeno i jednih proizvođača i jednih potrošača vlastitih tvorevina. Imenujući odsustvo duhovne radoznalosti, kulturne volje, kulturnog patriotizma i »nedostatak kulturne orijentacije, koji se tako mučno oseća i kod naših ljudi koji se bave raznim granama javnog rada« osnovnim uzrocima »što se činilo i što se čini toliko fatalnih grešaka«, apelovao je da se »svim sredstvima« počne raditi na »stvaranju jedne kulturne atmosfere«, uvjeren da »bez kulture (...) jedinog pravog izraza prave demokratije (...) i korektiva naših iskustava«, nikada neće biti uspostavljene veze »ne samo sa svetom dalekim i stranim, nego ni (...) s onim što zovemo narod«⁷¹⁾ Šta je, pak, trebalo razumijevati pod pojmom kulturne atmosfere i pod sinonimnošću kulture i demokratije precizirano je u članku D. Jovanovića, *Ni Zapad ni Selo*,⁷²⁾ štampanom do Kršićevog uvodnika, u kome su nemilosrdno secirani primitivna sklonost improvizaciji i slijepom podražavanju i civilizacijsko polutanstvo jugoslovenskog društva i države i ideologiji izvornih narodnih kulturnih vrijednosti, kao relevantnoj premisi ukupnog društvenog sistema, proglašenoj velikom političkom obmanom, suprotstavljen vrijednosni snstav zapadne kulture i civilizacije, utemeljen na kultu upornog i strpljivog rada i demokratije i ekspliciran na primjerima društvenog poretka u Britaniji, Francuskoj i Čehoslovačkoj, pri čemu je od inteligencije zahtijevano da na njegovoj aplikaciji u jugoslovenskim uslovima istrajava neovisno od očekivanog otpora domaćih političara i gotovo potpuno izvjesne utopističke sudbine takvog poduhvata u datim društvenim i, pogotovo, kulturnim okolnostima.⁷³⁾

Već početak drugog Kršićevog mandata značio je za *Pregled*, zapravo, definitivnan raskid s ideologijom kulturnopolitičkog regiona-

⁷¹⁾ v. J. Kršić, *Kriza i kultura. Pregled*, I/1932, VI, knj. VIII, 97, s. 385—386.

⁷²⁾ v. D. Jovanović, *Ni Zapad, ni Selo! Pregled*, I/1932, VI, knj. VIII, 97, s. 387—390.

⁷³⁾ v. V. Mašić, *Idealiste i praktičari. Pregled*, II/1932, VI, knj. VIII, 98, s. 87—90.

lizma, prethodno razvijenog do ekstremizma, ponovnu depolitizaciju prema jugoslovenskoj političkoj svakodnevnici, povratak akademizmu, intelektualizmu i kvalitetnoj informativnoj produkciji imunoj na nacionalnopolitičke i stranačke uklone i stavljanje glasila u funkciju borbe za ukidanje diktature i ponovno uspostavljanje parlamentarne demokratije. Otad pa do kraja diktatorskog režima demokratska orijentacija *Pregleda* stalno i nedvosmisleno je potvrđivana i konkretnim potezima uredničkog tandema i vrstom i karakterom štampanih informacija. Načelna saglasnost urednikâ da su demokratizacija i evropeizacija jugoslovenskog društvenog života ključne determinante njegove budućnosti, od početka 1932. godine presudno je uticala na formiranje uredničkog koncepta vidno prožetog nastojanjem da se časopis sadržajno profilira potpuno različito od dnevne štampe i partijskih glasila i da se njegova informativna fizionomija, u uslovima medijske zagušenosti informativnog prostora, učini prepoznatljivo specifičnom po mirnom, razboritom i argumentovanom, odnosno intelektualnom informativnom prezentiranju kulturne, ekonomske i političke zbilje u ukupnosti i međuzavisnosti svih njenih fenomenoloških manifestacija u svim segmentima društvenog života u zemlji i svijetu, što je, samo po sebi, pretpostavljalo njegovu principijelnu otvorenost za svaku demokratski i antidiktatorski opredijeljenu saradnju, čime je jedino i moguće valjano tumačiti spremnost redakcije da *Pregled* učini dostupnim i komunistima, potvrđenu dogovorom s mjesnim rukovodstvom KPJ u Sarajevu.⁷⁴⁾ Sudeći po obilju kratkih informacija o antidiktatorskim raspoloženjima poznatih evropskih umjetnika, naučnika i kulturnih poslenika, u rasponu od T. Mana, preko A. Anštajna do Č. Čaplina, o progonima slobodoumne inteligencije u Njemačkoj, Italiji i SSSR-u, o teškom položaju nezavisne štampe i postupnom prevladavanju nacionalističke, represivne i totalitarne svijesti u tim zemljama, urednici i najbliži saradnici su svo vrijeme bili saglasni i u tome da časopisom posredovanu sliku svijeta javnosti treba predočavati sadržajima koji će pretpostavljenom recepijentu omogućiti brzo i jednostavno apstrahovanje predodžbe o njegovoj konfliktnosti uzrokovanoj sukobom diktature i demokratije, dinamički i prostorno varijabilnom tek u pojedinostima specifičiranim atributivnim prefiksima uz svaku vrstu diktatorske vlasti, tipološki nijansiranu odrednicama fašistička, nacionalsocijalistička i boljševička. Jedinstveni u uvjerenju da se takvom savremenošću anticipira krajnje neizvjesna budućnost i da će sudbina čitavog svijeta, pa i jugoslovenske kraljevine, bitnio zavisiti od ishoda odmjeravanja snage diktature i demokratije u evropskim razmjerama, čiji su varljivi tokovi i zapleteni manevri brižljivo praćeni i komentarisani, intelektualci okupljeni oko *Pregleda* svo to

⁷⁴⁾ v. E. Koš, Rad partijske organizacije Sarajeva 1932—1940. god. Institut za istoriju u Sarajevu, Zbirka memoarske građe, K—32; up. U. Danilović, Na partijskom radu u Bosni i Hercegovini. Sjećanja. 2. Beograd, 1987, s. 125.

vrijeme, u stvari, nisu se mogli složiti samo oko pitanja koji bi tip demokratske alternative bio najprimjereniji jugoslovenskim uslovima.

Na primjer, T. Kruševac je od 1932. godine svoju agrarnu doktrinu kroz *Pregled* postupno počeo da razvija u cjelovitu teoriju društvenog sistema utemeljenog na načelima agrarne demokratije i konkretizovanog na uzorcima ekonomsko-političkih zbivanja u Evropi i SAD, s jasnom porukom da bi jugoslovenskoj privrednoj strukturi optimalno bila primjerena zadružna varijanta agrarno-demokratskog poretka. Svjestan suštinske povezanosti politike i privrede,⁷⁵⁾ dubine ekonomskih i ideoloških suprotnosti savremenog svijeta i veće sposobnosti demokratskih društava da brže i lakše saniraju teške posljedice velike privredne recesije, Kruševac je za te četiri godine objavio ogromnu količinu informacija koje, sagledane u celini, predstavljaju elemente pažljivo rađene i stalno dopunjavane i korigovane komparativne analize njemačkog, talijanskog, sovjetskog, srednjoevropskog, zapadnoevropskog i američkog privredno-političkog stanja, koja je uvjerljivo pokazivala da se u prva tri slučaja radi o podvrstama univerzalnog modela korporativne države, čiji ideološki predznaci ne odražavaju nikakvu značajniju razliku i čije unutrašnje tenzije, uzrokovane represivnom suspenzijom individualizma, građanskih prava i sloboda, zdrave ekonomije, propulzivnosti po vertikali društvenog organizma i nesposobnošću tih država da u postojećem međunarodnom privredno-političkom pokretu riješe esencijalne probleme vlastitih podanika, ozbiljna prijetnja manjim evropskim narodima i državama, naročito agrarnim.⁷⁶⁾ U cilju pravovremenog pariranja tim prijetnjama zagovarao je stvaranje ekonomsko-političke unije podunavskih zemalja, nasljednicâ Monarhije, unutar koje bi bilo moguće izbalansirati nepovoljne proporcije industrijske i poljoprivredne proizvodnje i potrošnje u svakoj od članica eventualnog saveza i koja bi, kao infrastrukturalno uravnotežena ekonomsko-politička cjelina, bila sposobna za ravnopravno partnerstvo s ostalim zemljama, prije svega demokratskim, što je neminovno podrazumijevalo demokratizaciju Kraljevine i tehnološko-tržišnu transformaciju njene baze privredne grane, moguću samo na principima zadružnog organizovanja podržanog neophodnim državnim mjerama i odgovarajućim sistemskim društvenim promjenama.⁷⁷⁾

Osim L. Trklje, čiji su prilozi bili komplementarni Kruševčevoj ideologiji zadružne demokratije,⁷⁸⁾ značajnu podršku takvoj orijenta-

⁷⁵⁾ v. T. Kruševac, *Politika i privreda. Pregled*, IX/1932, VI, knj. VIII, 105, s. 449—451.

⁷⁶⁾ v. T. Kruševac: *Planska (vezana) privreda. Pregled*, V/1932, VI, knj. VIII, 101, s. 274—277; *Međudržavni kliring*. VI—VII/1932, VI, knj. VIII, 102, s. 366—368; *Nemački privredni plan*. X/1932, VI, knj. VIII, 106, s. 567—569; *Jedna knjiga o fašizmu*. X/1935; IX, knj. XI, 142, s. 564—567.

⁷⁷⁾ v. T. Kruševac: *Privredna saradnja podunavskih zemalja. Pregled*, III—IV/1932, VI, knj. VIII, 99—100, s. 211—213; *Prošireni podunavski plan*. VI—VII/1932, VI, knj. VIII, 101, s. 274—277.

ciji *Pregleda* davao je i J. M. Jovanović Pižon koji se, kao svestrano obrazovani intelektualac i iskusni diplomata prefinjene političke kulture i kao vrsni poznavalac teorije i prakse evropske političke istorije 19. i 20. stoljeća, sposoban da iz mnoštva različitih i protivrječnih pokazatelja apstrahuje najvjerovatniji smisao razmatranih pojava i događaja, u jugoslovenskom političkom miljeu izdvajao koliko sadržajno i stilski imponirajućom publicistikom,⁷⁸⁾ toliko i sposobnošću da se akademski izdigne iznad lokalnog i političkog kolorita i trenutnih stranačkih interesa i da svoje političke komentare pretvara u koncizne, precizne i dobro argumentovane fenomenološke studije prije naučnog nego publicističkog karaktera. Za razliku od Kruševca, pragmatičnog ekonomiste, on je konfrontaciju diktature i demokratije na evropskom tlu zahvatio u relacijama ideološke i privredne interakcije i u ekspliciranju biti njenog kauzalnog sklopa pokazivao za savremene rijetku sposobnost razlikovanja njene duhovne strategije od taktičkih modaliteta njene političke realizacije. Pažljivo prateći savremena evropska previranja Jovanović je pronicljivo iskristalisao tezu da je »nova Rusija« varka kojom »Staljin i društvo (...) merama azijskih kanova«, umjesto da se »bore za komunističko shvatanje države« rade »isključivo na planu prava na monopol na svojinu i bogatstvo«. Nazivajući sovjetske pjatiljetke propagandom obmanog da će »ortodoksni komunizam brzo sustići i prestići industrijski Zapadni« i upozoravajući na bijedan život sovjetskih podanika, i na osnovu kranje reduciranih i protivrječnih informacija o zbivanjima »u prvoj zemlji socijalizma«, Pižon je lucidno naslutio »da ruski planovi privredne obnove (...) u kojim mnogi ljudi neće prepoznati Marksa«, predstavljaju očajnički pokušaj stišavanja unutrašnjih napetosti, uglavnom, uzrokovanih podređivanjem ekonomskog razvoja izvitoperenoj viziji marksističkog društva i strategiji internacionalizacije nimalo privlačnih iskustava sovjetskog modela komunističke države. S druge strane, sovjetsko otvaranje prema Evropi i svijetu, manifestovano sepâratnim političko-ekonomskim sporazumima s Francuskom, Poljskom i SAD, tumačio je nastojanjem moskovskih diktatora da se svijetu mimikrijski predstave u mirotvornoj dimenziji, u čemu je nepogrešivno prepoznavao ne odustajanje od eksportovanja komunizma u Evropu, nego spolj-nopolitičku strategiju definisanu još za Petra Velikog.⁸⁰⁾ Ne gajeći

⁷⁸⁾ v. L. Trklja: Dve knjige o Bugarskoj. *Pregled*, IV/1934, VIII, knj. X, 124, s. 246—248; Zadrúžna demokratija. V—VI/1934, VIII, knj. X, 125—126, s. 322—329; Zadrugarstvo i kolektivizam. I/1935, IX, knj. XI, 133, s. 33—40.

⁷⁹⁾ Pored *Srpskog književnog glasnika*, čiji je bio vlasnik, i *Pregleda* Jovanović je intenzivno sarađivao i u još nekoliko onovremenih časopisa, npr. u *Južnom pregledu*, *Zapisima*, *Novoj Evropi* itd.

⁸⁰⁾ v. sljedeće Jovanovićeve članke o SSSR-u: Nova Rusija. *Pregled*, IX/1932, VI, knj. VIII, 105, s. 471—474; Novi ruski plan. I/1933, VII, knj. IX, 108, s. 36—38; Rusko-francuski sporazum. III/1933, VII, knj. IX, 111, s. 132—134; Rusija se povraća. VII—VIII/1933, VII, knj. IX, 115—116, s. 391—394; Rusija i Amerika. XI/1933, VII, knj. IX, 119, s. 679—682.

nikakve iluzije prema fašizmu i nacionalsocijalizmu, koncepcijski identičnim boljševičkom despotizmu, Pižon je, analizirajući njemačku i talijansku tekuću politiku, smatrao da su njihove trenutne prijetnje ne samo trenutna opasnost po interese susjednih država, nego i da doktrinarnim svojstvima alarmantno upozoravaju da će evropsku budućnost dugoročno determinisati ishod sudara dvaju društvenoistorijskih filozofija — anglosaksonske (demokratske) i militarističko-ekspanzionističke (diktatorske), imanentne svim totalitarnim režimima — pri čemu je trenutnu prednost totalitarizma smatrao varljivom i privremenom, proričući neminovnost oštrijeg sukoba germanskog i boljševičkog sindroma, djelimično usporavanog i nesporazumima među zemljama u tampon-zoni, prisiljenim na stalno laviranje između tih dvaju varijanti identičnog fenomena.⁸¹⁾ Sugerišući neophodnost priklanjanja Jugoslavije posustaloj evropskoj demokratiji, saglašavao se s Kruševcem da bi to valjalo učiniti posredstvom podunavskog saveza, ali samo uz britansku i francusku garanciju, s tim što bi Bosni i Hercegovini u tom slučaju pripala uloga katalizatora duhovnog ujedinjenja jugoslovenskog Istoka i Zapada, isključivo u uslovima obnovljene demokratije, u čiji je trijumf u svjetskim relacijama nepokolebljivo vjerovao, ostajući samo u dilemi da li će pobjeda biti izvojevana mirom ili ratom.⁸²⁾

Nastojanja redakcije *Pregleda* da raspravama o diktaturi i demokratiji doprinosi borbi za demokratizaciju jugoslovenskog društva podržali su i socijalisti, u početku istina dosta rezervisano i bez spremnosti da izjednačuju boljševičku s ostalim diktatorskim ideologijama. Štaviše, 1932. godine, u jeku uspona nacionalsocijalizma nisu vidjeli totalitarizam nego nacionalističku i revanšističku kontrarevoluciju i prijetnje »pravima prloetarijata (...) i opstanku nacionalnih država«, čije su reflekske u domaćoj politici raspoznavali u »zahtevima za vaspostavljanjem granica istorijskih pokrajina«, u kojim je, opet prepoznavana politička retrogradnost stranačke inteligencije koja je, zbog obnavljanja zahtjeva za vraćanje na predratno stanje, optuživana da zaostalu seljačku zemlju gura u ambis vjerske i nacionalne isključi-

⁸¹⁾ v. sljedeće Jovanovićeve članke o fašizmu i nacionalsocijalizmu: Manjine pod fašizmom. *Pregled*, XI—XII/1932, VI, knj. VIII, 107—108, s. 577—579; Hilterov primer. IV/1933, VII, knj. IX, 112, s. 197—200; Dve filozofije. X/1933, VII, knj. IX, 118, s. 563—565; Musolinijev plan. IV/1933, VII, knj. IX, 112, s. 245—248; Republika Austrija. III/1934, VIII, knj. X, 123, s. 141—143; Nemačka i Jugoslavija. IV/1934, VIII, knj. X, 124, s. 193—195; Na severnoj granici. V—VI/1935, IX, knj. XI, 137—138, s. 339—341; Mit XX veka. IX/1935, IX, knj. XI, 141, s. 501—503.

⁸²⁾ v. J. M. Jovanović: Bosna u međunarodnoj politici. *Pregled*, VI—VII/1932, VI, knj. VIII, 102—103, s. 296—300; Dunavski sporazum. IX/1933, VII, knj. IX, 117, s. 499—501; Razoružanje. V—VI/1934, VIII, knj. X, 125—126, s. 335—337; Hoće li biti rata? VII—VIII/1934, VIII, knj. X, 127—128, s. 433—435.

vosti, kolonijalizma i feudalizma.⁸³⁾ I dok je to tada moglo ličiti na kakvu-takvu lojalnost režimu, dvije godine kasnije, međutim, već je nagovještavana spremnost da se autoritativni režimi u Njemačkoj, Italiji, SSSR-u i Kraljevini dekiraju kao varijante iste pojave i da se pothranjuje nada u nepobjedivost demokratije u »njenim najjačim (zapadnoevropskim — pr. T. K.) uporištima«, iz kojih bi, u skladu sa sve vidljivijim privrednim oporavkom, trebalo da krene na renesansni pohod Evropom.⁸⁴⁾ Pojmovnoj identifikaciji fašizma i boljševizma socijalisti su se priklonili tek u vrijeme kampanje za obnavljanje svoje stranke, programskim tekstom J. Jakšića *Protiv struje*,⁸⁵⁾ u kome su razložno osporavane tvrdnje da je demokratija propala, ukazivano na postojanje prećutne saradnje nacionalsocijalista i boljševika u borbi protiv parlamentarizma i slobodoumlja i boljševizmu poricano pravo zastupanja interesa i potreba međunarodnog proletarijata, naročito u teorijskim aspektima ideje o njegovoj diktaturi. Razvijajući tezu o uzročno-posljedičnoj povezanosti uspona diktatorskih režima u Rusiji i »zapadno od Rajne«, Jakšić je sada tvrdio da ideje slobode i demokratije ne mogu biti monopol samo jedne klase ili nacije, da su diktature, bez obzira na specificirajuće atribute, uvijek bile kratkog daha i suprotne interesima masa i da će i ove savremene brzo biti dokrajčene akcijom demokratskog saveza seljaka radnika i inteligencije.

Marksistički obol čitavoj toj diskusiji u *Pregledu* svodio se, uglavnom, na saradnju M. Šnajdera, u osnovi motivisanu pokušajima da se njemačkom nacionalsocijalizmu ospori pravo na nasljeđe njemačke klasične filozofije, a njegov rasizam, odnosno antisemitizam raščlanjeni na svim razinama nebulozne i u filozofskim tekovinama apsolutno neutemeljene doktrine suprotne biću njemačke kulture i civilizacije. Kao alternativu ideologiji niskih strasti i prikrivenih ekspanzionističkih interesa Šnajder je nudio izvornu marksističku filozofiju, s tim što se u njegovim tumačenjima dijalektičkog materijalizma ni u podtekstu nije naslućivao određeniji odnos prema boljševizmu i njegovoj praksi marksističkog organizovanja društva i države.⁸⁶⁾ Najbliži mu je u tom poslu bio J. Kršić, čijom su zaslugom iz kulturnog informativnog segmenta nestali polemički tonovi dnevno-političkog ka-

⁸³⁾ v. J. Jakšić, Kontrarevolucija u Evropi. *Pregled*, V/1932, VI, knj. VIII, 101, s. 228—231.

⁸⁴⁾ v. V. Bilbija, Budućnost demokratije. *Pregled*, V—VI/1934, VIII, knj. X, 125—126, s. 270—273.

⁸⁵⁾ v. J. Jakšić, Protiv struje. *Pregled*, III/1935, IX, knj. XI, 135, s. 131—134.

⁸⁶⁾ v. M. Šnajder: Kant o Nemcima i drugima. *Pregled*, IV/1933, VII, knj. IX, 112, s. 206—210; Rasni veltanšaug hitlerizma. VII—VIII/1933, VII, knj. IX, 115—116, s. 387—391; Nemačka filozofija u magli i antimonijama. I/1934, VIII, knj. X, 121, s. 37—41; Spinoza i istorijski materijalizam. II/1934, VIII, knj. X, 122, s. 110—113; Filozofija Anti Diringa. XI—XII/1934, VIII, knj. X, 131—132, s. 613—617; Kant i Društvo naroda. V—VI/1935, IX, knj. XI, 137—138, s. 268—272.

raktera, podjele saradnika na »zdrave« i »nezdrave« elemente i antropogeografska tumačenja kulturoloških fenomena, drastično obezmišljena usponom i eskalacijom fašizma. Javnim distanciranjem od ideologije književnog, odnosno kulturnog regionalizma i njenih integralističkih ideološko-političkih ekvivalenata raspoznatljivih u prethodna dva godišta *Pregleda*, te opredjeljenjem za evropeizaciju i demokratizaciju i te sfere društvenog života,⁸⁷⁾ Kršić je, zapravo, kao urednik pokušavao da časopisu vrati informativnost visokog intelektualnog i akademskog nivoa, sadržajno i idejno sinhronizovanog s prvim nagovještajima uspostavljanja demokratskog saglasja onog dijela evropske inteligencije koja je imala jasan antifašistički i antinacionalistički stav, dok je prema boljševizmu, informativno izolovanom koliko hermetičkom zatvorenosti SSSR-a, toliko i propagandnim ratom i poslovičnom evropskom podozriivošću prema svakoj ideji komunizma, ispoljavala kolebljivost karakterističnu za poziciju između srednjoevropskog socijaldemokratizma i liberalizma. Objavljivanjem članaka L. Trockog i E. Tolera, stalnim aktueliziranjem Masarikovih misli i dijela i sličnim sadržajima,⁸⁸⁾ Kršić se urednički eksponirao kao demokrata nesumnjive antifašističke i antidiktatorske orijentacije, ali je, i sam učestvujući u raspravi o sukobu diktature i demokratije, njegovim mogućim ishodima i reperkusijama u jugoslovenskom društvenom životu,⁸⁹⁾ balansirao između autentične marksističke teorije društva i države i oskudnih znanja o boljševičkoj demokratskoj praksi, izražavajući začuđujuću spremnost da i krajnje nepouzdana informacije o demokratskom ustrojstvu sovjetskog društva i države upotrijebi kao argumente za afirmaciju socijalizma kao slobodnog i demokratskog društvenog sistema rađenog za čovjeka i njegove ljudske potrebe.⁹⁰⁾

Mjeru u kojoj je *Pregled* takvim sadržajima i idejama bio specificiran u jugoslovenskom informativnom prostoru i političkom okruženju najbolje ilustruju činjenice da ni atentat u Marseju, ni najava parlamentarnih izbora za maj 1935. godine nisu dobili ni prostor ni značenje veće od kurtoaznog nekrologa kralju, lišenog bilo kakvih komentara o mogućim atentatorima i njihovim motivima,⁹¹⁾ odnosno od kratke bilješke kojom je izražena nada da izborni oproštaj s diktaturom neće proteći u trijumfu nacionalističkih ili fašističkih ideo-

⁸⁷⁾ v. J. Kršić, Naša književna situacija. *Pregled*, I/1933, VII, knj. IX, 108, s. 1—3; Čitanka Grupe sarajevskih književnika. VII—VIII/1933, VII, knj. IX, 115—116, s. 473—478.

⁸⁸⁾ v. L. Trocki, Nacionalizam i privreda. II/1934, VIII, knj. X, 122, s. 68—71; E. Toler, Anri Bărbis. XI/1933, VII, knj. IX, 119, s. 662—664.

⁸⁹⁾ v. J. Kršić, Između Marksa i Hitlera. *Pregled*, III/1933, VII, knj. IX, 111, s. 129—131.

⁹⁰⁾ v. J. Kršić, Kultura socijalizma koji se rađa. *Pregled*, XI/1933, VII, knj. IX, 119, s. 669—671.

⁹¹⁾ v. J. Palavestra, Vojnik — Državnik — Čovek. *Pregled*, IX—X/1934, VIII, knj. X, 129—130, s. 451—456.

loga.⁹²⁾ Uvjereni da se demokratija ne doseže samo izborima, da podrazumijeva mnoštvo drugih, značajnijih i dalekosežnijih pretpostavki i da se njena sudbina, pod pritiskom boljševizma i fašizma, bitnije ne mijenja ukidanjem šestojanuarskog režima, urednici *Pregleda* početkom 1935. krenuli su u novi poduhvat — u anketu o problemima obnove demokratije, s težištem na pitanju da li će priželjkivani unutrašnji slom diktatorskih režima u Evropi dovesti do revolucije koja bi inaugurisala »novu demokratiju, koja bi se koristila iskustvom svojih poraza, ili do izgradnje sistema koji klasnom borbom hoće da stvori besklasno društvo«.⁹³⁾ Sažimajući potkraj godine rezultate ankete u kojoj su učestvovali intelektualci i političari u rasponu od »zemljoradnika« i socijalista do »mačekovca« J. Šuteja, prvu fazu borbe za demokratiju, tj. njenu obnovu, urednici *Pregleda* okončali su člankom o dubokoj međuslovljenosti ekonomskih, političkih i kulturnih faktora u konstituisanju demokratskog društva i o »presudnoj ulozi radnih masa, tih jedinih iskrenih čuvara demokratije u njegovom opstanku«. No, ubrzo će se pokazati da su savremeni događaji već bili pretekli njihova nadanja da će »demokratske ideje sigurno odneti punu pobjedu«,⁹⁴⁾ što će biti presudni podsticaj da u narednim godinama časopis stave u funkciju gotovo opsesivnog traganja za formulom spasa demokratije.

*
* *
*

U tom kontekstu, a s obzirom na navedene pokazatelje, pouzdano se može zaključiti da je šestojanuarska diktatura, mada nespomenuta čitavog trajanja, bila ne samo relevantno razmeđe u historijatu nove serije sarajevskog *Pregleda*, nego i čitave društvene formacije koja je uredničkim, vlasničkim ili saradničkim doprinosom presudno uticala na sadržajnu i idejnu fizionomiju ovog informativnog medija. Izvjesno je, međutim, i to da je stupanj i modalitete očitavanja tog značaja nemoguće definisati u okvirima stereotipnih predodžbi o šestojanuarskoj diktaturi u kulturnoistorijskom identitetu *Pregleda*, pošto se već u pretpostavkama uspostavljanja korelacije između ta dva entiteta otvara čitav spektar pitanja i problema koji datira još s kraja 19. i čiji se uticaji u jugoslovenskoj historiji gotovo vertikalno reflektuju tokom čitavog 20. stoljeća. U tom smislu, razmatranu problematiku najuputnije je razumijevati tek kao sastavni dio cjelovitog historijata onog dijela bosanskohercegovačke inteligencije koji je u siromašnom, primitivnom, vjerski, nacionalno i ideološki

⁹²⁾ v. K., Izbori. *Pregled*, IV/1935, IX, knj. XI, 136, s. 251—252.

⁹³⁾ v. J. Kršić, T. Kruševac, U kleštima ekstrema. *Pregled*, I/1935, IX, knj. XI, 133, s. 1—3.

⁹⁴⁾ v. Uredništvo *Pregleda*, Bez ekonomske demokratije nema ni političke. *Pregleda*, XI—XII/1935, IX, knj. XI, 143—144, s. 577—579.

ekstremno izdiferenciranom jugoslovenskom međuratnom okruženju uzaludno i gotovo opsesivno pokušavao da se upravljanjem protokom informacija izbori za društveni status primjeren njegovim interesima i potrebama, pri čemu hronologija i idejna uporišta apstrahovanog modela tih pokušaja upozoravaju da se radilo o složenom i dinamičnom procesu koji, ipak, samo površno odslikava čitave ljudske i intelektualne drame koje su se dešavale u inertnom okrilju jugoslovenske društvene zbilje u kratkom predahu između dva svjetska rata. U početku tog osobenog informativnog poduhvata, nezadovoljni stanjem u društvu i državi, ti zatočenici pera i pisane riječi predstavljali su idejno i interesno relativno kompaktnu asocijaciju koja je, oslanjajući se na predratna ideološko-politička iskustva i sarajevsku *Prosvetu*, željela da se društvu i državi nametne kao odgovorni i dostojni partner bitno zainteresovan za sudbinu centralnih provincija, razvojno i politički zagubljenih u »gluvom« dijalogu moćnijih i nacionalnopolitički kompaktnijih dijelova Kraljevine. Neuspjeh tog pokušaja motivisao je najmlađe pripadnike te grupe da traganje za sopstvenim društvenim i ljudskim identitetom težišno prenesu u sferu kulture determinisane specifičnošću i samosvojnošću istorijskog nasljeđa bosanskohercegovačkog podneblja, s ambicijom da se pozicija stečena vlastitim pregućem i finansijskom podrškom države učini neovisnom od fatumske kobi nacionalnih i klasnih političkih podjela i kao takva posluži kao dovoljno valjana osnova za postizanje intelektualnog konsezsusa među bosanskohercegovačkom inteligencijom, neophodnog za ravnopravno uključivanje u tokove jugoslovenskog društvenog života, koji se u matičnim centrima nacionalnih kultura poslije rata obnovio mnogo brže i potpunije i već uveliko hvatao korak s Evropom. Proglašena u punom zamahu te kampanje, šestojanuarska diktatura postala je faktor koji je bitno poremetio započeti poduhvat, kako u spoljnim aspektima njegove realizacije, tako i u elementarnim načelima njegovog ustrojstva. Započeta diktaturom i sprva gotovo neprijetna, idejna diferencijacija među sarajevskom inteligencijom okupljenom oko *Pregleda* vremenom se pretvorila u oštar intelektualni i ideološki sukob između onih koji su iz regionalističkog paktiranja s režimom pokušavali da izvuku maksimalne kompenzacije i gotovo konkretizovane političke efekte i onih koji su pitanja svoje dalje sudbine počeli da projiciraju u kontekst onovremenih evropskih previranja, smatrajući regionalizam i njegova filozofskoistorijska uporišta anahronizmom i politikanstvom neznatnog intelektualnog dometa. Konačni trijumf demokratski opredijeljene inteligencije u *Pregledu*, međutim, samo još snažnije i ilustrativnije ocrta njihovu ljudsku i intelektualnu dramu sredinom tridesetih godina, sublimiranu u svijest da strašni bauci kruže Evropom i svijetom, a da siromašna i zaostala balkanska društvena zajednica nema ni snage, ni volje da se odupre prijetećoj kataklizmi samo formalno i prividno iznijansiranoj različitim ideološkim predznacima.

Tihomir Klarić

THE PREGLED OF SARAJEVO WITH RESPECT TO
THE JANUARY 6 DICTATORSHIP

Summary

Although neither a single text had been written on the January 6 Dictatorship nor a word dictatorship had ever been mentioned in this journal for the three whole years, from 1929. to 1932.; the January 6 Dictatorship played a decisive role on the history of this leading journal in Bosnia and Herzegovina in the period between the World Wars. Having been declared in the middle of the campaign for reaching the national and social consensus among the local intelligentsia, based upon the ideology of Bosnian and Herzegovinian regionalism and ideological and aesthetic distinctness of the Bosnian and Herzegovinian culture, the January 6 Dictatorship caused processes of silent polarizations among the *Pregled's* owners, editors and contributors. These polarizations had long ranging effects on the journal's general informative character. By 1932, this polarization had transformed itself into a relatively severe differentiation between the supporters and opponents of the Dictatorship. It resulted in a definitive breach of a comparatively compact intellectual group in Sarajevo and the regionalistic ideology in whose function the journal had been from 1928. to 1932. From that year on, the *Pregled* gradually changed into the papers of the Yugoslav intelligentsia with a democratic orientation, detached from their national, social or party origins.